

Zsinatok Baranyában a reformáció századában (16. század)

BALÁZS KOVÁCS SÁNDOR

nyug. néprajzos főmuzeológus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum 7100 Szekszárd Szent István tér 26.
e-mail: bkovacs00@citromail.hu

Resumé: A Dél-Baranyában megtartott zsinatok számáról és helyszínéről sem maradt semmiféle adat. Csak utalásokból lehet arra következtetni, hogy zsinatot tartottak Laskón, Tolnán, a szlavóniai részekben, Valkón és Vukováron. A 16. század legnevezetesebb zsinatára azonban a hercegszöllősi dombon álló református templomban került sor Vörösmarti Illés püspökségének idején: 1576. augusztus 16–17-én, 40 prédikátor gyűlt össze, s megszerkesztette a Hercegszöllősi kánonokat, melyek nemcsak az egyházkerület életére, hanem az egész magyarországi reformátusságára kihatással voltak. Nemcsak a kortársak idejében hatottak, hanem rendelkezéseit nem mellőzték évszázadokon keresztül, amikor az egyházi törvényeket fogalmazták meg.

Kulcsszavak: superintendens, papok nőtlensége, kánonok, katechizáció, egyházfegyelmzés

Synod in Baranya: the Synod of Hercegszöllős 1576.

Summary: There is no information on the number and location of the synods held in South Baranya. There are only mentions that synods were held in Lasko, Tolna, and parts of Slavonia, Valko and Vukovar. The most notable synod of the 16th century, however, took place in the Reformed church on the hill of Hercegszöllős during the episcopate of Illés Vörösmarti: on 16-17 August 1576, 40 preachers convened and drafted the Hercegszöllős canons, which had an impact not only on the life of the diocese but on the whole of Reformed Church in Hungary. Not only did they have an impact in the time of their contemporaries, but their provisions were taken into account for centuries when church laws were formulated.

Keywords: superintendence, celibacy of priests, canons, catechisation, church discipline

Az egyházkormányzat kialakulása

Székesfehérvár és Pécs 1543-ban elesett, a török lassan a Balaton déli partvonaláig jutott, egyedül Szigetvár állt még. S ahol a török uralkodott, ott a magyar alkotmányos élet megszűnt, a nemesség elköltözött, az egyházi élet is az összeomlás szélére került. A pécsi püspök elmenekült, és sok helyről a többi pap is. Az alsó papság jó része maradt a hívekkel. Igazat adhatunk Miklós Ödönnek, amikor ezt írja: „A török hódoltság egyházi életét s vele a nyugati magyarság lelkivilágát az éppen e romlással egyidejűleg beköszöntő reformáció és annak szervezetei mentették meg a pusztulástól.” (THURY 1913: 425–439., 475–478., MIKLÓS 1942: 123.) Miklós Ödön, aki eddig legpontosabban értékelte a rendelkezésre álló dokumentumokat, azt írja, hogy „Magyarország valamennyi egyházvidéke közül talán legkorábban a baranyai területen indult meg a határozottan protestáns és egyházalkotmányi irányú szervezkedés – mégis ennek a folyamata áll legkevésbé tisztán előttünk.” (BOTTA 1989: 150.) Egyedül itt lehetett olyan eredményről

beszámolni, hogy Sztárai Mihály¹ hét év alatt százhusz egyházat alapított, persze ebben munkatársai is segítségére voltak. Sztárai baranyai tevékenysége 1544-től egészen 1563-ig tartott, mivel feltételezhetjük, hogy tolnai szolgálata során is szoros kapcsolatot tartott missziós területével. Az általa írt drámák pedig arról tanúskodnak, hogy itt a legkorábbi lutheránus egyházi keretek már kezdtek kialakulni, mielőtt a régiiek teljesen összeomlottak volna. A drámában szereplő vikáriusok tulajdonképpen „*vicearchidiakonusok*” voltak, akik, mint plébánosok helyükön maradtak. Az 1551. évi vaskaszentmártoni zsinat a régi és az új konfliktusának első – dokumentálható – jele, ez a zsinat jelezte a „*határt*”. Ez is és az eszéki archidiakonátusban a valpói, majd a valkói archidiakonátusban a vukovári zsinatok a bihariakhoz hasonlóan „*tempora synodi*”, vagyis szokásos, évenként meghatározott napon tartott lelkészi összejövetelek voltak. Ezeknek – és bizonyosan több nem említettnek is – az eredménye volt együttesen a százhusz gyülekezet. Ettől, az első vaskaszentmártoni zsinattól (1551) jelölhette magát Sztárai a „*senatus ecclesiasticus*”-ban „*episcopus de Laskó*”-ként, még akkor is, ha erre egy későbbi levél aláírása utal. S abban is bizonyosak lehetünk, hogy erre szabályos választás utáni zsinati határozat volt; ha erre nyom nincs is, ez önkényesen akkor sem történhetett. Ez pedig azt jelentette, hogy Sztárai episcopus vezetésével a már említett (szintén választott) testület vehette át az ordináció, a kiküldés és a vizitáció jogát is. Az 1551-es évet tekinthetjük tehát a hét év missziói munka után az alakulás évének. Külön kérdés, hogy ez a szervező és egyben tanító munka például lehetett, régebben alakult területen sem volt a kerület olyan egységes, mint itt. Sztárai említi ezt örömmel, de nem a maga, hanem mások véleményét idézi, melynek persze ő is örül. (KEVEHÁZI 2005: 195–196.)

A Sztárai és munkatársai által létrehozott missziós terület a 16. század második felére önálló református egyházkerületté fejlődött. Az egyházkerület létrejöttének hagyományos időpontja 1554, amikor Szegedi Kis Istvánt³ Laskón püspökké választották. Sokkal

¹*Sztárai Mihály* (? – 1575, Pápa): reformátor, evangélikus lelkész, énekszerző, a 16. századi magyar irodalom jelentős alakja. Drávasztárán született, az 1500-as évek legelején, 1510 körül. Sem iskoláiról, sem ifjúságáról nem tudunk semmit. Első, biztos adat az életéről, hogy Siklóson volt iskolamester, 1542-től az ifjú Perényi Ferenc nevelője. Tehát nem szerzetes, nem pap, hanem ügynevezett „*deák értelmiségi*” volt. 1543-ba járt Padovában a fiatal Perényi kísérőjeként, ekkor látogatta itt az egyetemet. 1544 tavaszától Laskón már a reformáció híveként működött és hét év alatt Baranyában és Szlavóniában százhusz protestáns egyházat alapított, melyek számára 1553-ban a szuperintendensi hivatalt is megszervezte, amit természetesen ő maga foglalt el. Ugyanebben évben tolnai pap; 1554-ben Szegedi Kis Istvánnak volt kénytelen átengedni a baranyai püspökséget, ő pedig Tolna megyében és talán Baranya északi részében levő egyházak kormányzását folytatta, míg 1558-ban visszament lelkésznek Laskóra. 1563 nyarán érkezett Gyulára prédikátornak. 1564 és 1567 között Sárospatakon dolgozott. 1567 végén vagy 1568 elején került Pápára, itt is halt meg 1575 elején. A magyar nyelvű irodalom művelésével elévülhetetlen érdemeket szerzett. Mint énekköltő elkészítette 16 zsoltár verses parafrázisát, s írt még 5 ének is. Ismerjük hat históriás énekét. – BOD 1766: 282–283, KENYERES 1967: 802., KATHONA 1974: 37., ZOVÁNYI 1977a: 616–617., BOTTA 1989: 150–154., LÁBADI 2000: 188–239., MARKÓ VI. 2007: 525., KEVEHÁZI 2005: 158.

²*Varga Szabolcs* kutatásai alapján megállapítja, hogy a 16. század közepén a reformáció korántsem volt annyira sikeres, mint amennyire azt a prédikátorok beszámolóikban feljegyezték. A protestáns egyházakat csak évtizedekkel később sikerült megszervezni, miközben egy jelentős katolikus kisebbség maradt talpon, és az oszmán megszállók is egyre durvábban bántak az új hit képviselőivel. Sztárai és Eszéki Zigerius levelei propagandisztikus célokból készült humanista írások, amelyeket forráskritikával kell kezelni a kutatóknak. – VARGA 2014: 238.

³*Szegedi Kis István* (1505–1572, Ráckeve): magyar református teológus, költő. A szegedi ferences iskolából indult, Gyulán, illetve Lippán tanítószkodott, 1535-től Bécsben, illetve Krakkóban tanult, majd 1543-tól Wittenbergben, Csanádon és Gyulán tanított. Ezt követően 1546-ban Ceglédre került, itt nősült meg, 1548-ban. 1551-ben már Mezőtúron, majd Békésen lakott. Temesváron is megfordult. 1552-től Tolnában, majd Laskón és Kálmáncschiben irányítója a Dél-Dunántúl protestánsainak. 1554-ben a baranyai kerület szuperintendense lett. 1561–1563 között török fogságot szenvedett. 1563-tól Ráckeven élt. Európai jelentőségű teológiai munkájában, a Loci communesben idéz Bonaventurától, amely a ferences iskoláztatásának emléke. Magyar nyelven csak négy egyházi ének szerzett. – BOD 1766: 254–257., BUCSAY 1972: 375–376., KATHONA 1974: 36., KATHONA 1976a: 292–295., ZOVÁNYI 1977a: 583–584., LÁBADI 2000: 239–249., ÖZE 2005: 112., MARKÓ VI. 2007: 237.

valószínűbb azonban, hogy a református egyházkerület csak Sztárai kényszerű távozása után, Szegedi Kis István ráckevei lelkészsége idején, az 1560-as évek közepe táján jött létre. Az egyházzervezet kiépülésének állomásait érintő viták a lutheri irányról a helvét irányra való áttérés kontextusában az episcopus superintendens kifejezések körül folytak. Zoványi Jenő szerint: Sztárai még nem tölthetett be püspöki, hanem csak esperesi hivatalt. Botta István ezzel szemben arra mutatott rá, hogy Sztárai, mint lutheránus episcopus a katolikus episcopus helyébe lépett. Miután a török 1543-ban elfoglalta Pécsét, a római katolikus egyházi szervezet összeomlott és a gyülekezetek magukra maradtak. Botta azért gondolja úgy, hogy az új püspökség a régi katolikus szervezet mintájára épült ki, hiszen a folytonosság iránti igény, az egyház rendjének megbomlása, a reformációra tért egyházak szervezkedése szükségszerűen megkövetelte a püspöki tiszttel betöltését. Az is döntő tényező, hogy maga Sztárai is püspöknek nevezi magát 1551-ben Laskóról írt levelében, és így nevezi őt Somogyi Péter és Thuri Farkas Pál⁴ is. Ha el is fogadjuk Botta feltételezését az evangélikus egyházkerületről, akkor is valószínűbbnek tűnik, hogy Sztárai püspöki címét nem választásnak, hanem a missziós munka során szerzett tekintélyének köszönhette. (ÁCS – KRÁNITZ – SZALAI – VARGA 2017: 67–68.)

Miklós Ödön szerint már 1547-től valószínűsíthető a „*senatus ecclesiasticus*” működése, bár ennek dokumentuma nincsen. Lényegében azonban mégis az 1551-es évet tekintjük a döntő lépésnek. S az itt kialakult terület volt az első püspöki megye vagy kerület, ez később bővült. Szegedi Kis István „generális superintendens”-i tiszte püspöki vikáriusi cím volt Sztárai Mihály mellett. Szegedi Kis István, 1558, illetve 1560 táján lett püspök, de „*nem a Sztárai-féle szervezetben*” – írja Miklós Ödön. (MIKLÓS 1942: 135.) A későbbiekben pedig Sztárai Mihály utóda Veresmarti Illés⁵ hercegszöllősi, Szegedi Kis István utóda pedig Eszéki István⁶ tolnai lelkészek lettek, s ők már a helvét

⁴Thuri Farkas Pál (Mezőtúr? – 1571. december 1, Abaújszántó): reformátor, tanító, egyházi író, költő. Szülővárosában tanult és talán tanított is, majd 1555-től a wittenbergi egyetemre járt, a magyar coetus alapító tagja volt. 1557-től Tolnán, 1558-tól pedig Sárospatakon tanító, 1560–61-ben Sajószentpéteren prédikátor volt. 1563-ban mint a helvét irány egyik kezdeményezőjét evangélikus földesura, Perényi Gábor Wittenbergbe és Lipszécbe küldte teológusok véleményét kérni. A kedvezőtlen válasz és a füzéri hitvita (1564) után elmenekült, Biharon lett lelkész. Részt vett az erdélyi antitrinitáriusok elleni küzdelemben. 1569-ben Abaújszántón ő volt az első pap, az itteni templomban temették el. A török hódoltság egyházi viszonyairól szóló latin levelét Johannes Bocatius (1613) és Szenci Molnár Albert (1616) adta ki. Híres latin disztichonja Kálvin Intitutiójáról. – BOD 1766: 303., KATHONA 1974: 39., ZOVÁNYI 1977a: 636., MARKÓ VI. 2007: 729., SZABÓ 2017: 266–267., THURI FARKAS 2018.

⁵Veresmarti Illés (Vörösmart, ? – Hercegszöllős, 1589.): református (1572–1589). Wittenbergben tanulhatott 1557-ben, s onnan hívták haza. Laskón, majd Hercegszöllősön lelkész. Hitfelei között nagy tekintélyt vívott ki, elismerték tudományos felkészültségét. 1566-ban az alsóbaranyai egyházmege esperese, 1572-ben püspökké választották az alsódunamelléki református egyházkerületben. Részt vett 1574-ben a nagyharsányi hitvitán, ahol Alvinczi György, Tolnai Ambrus Lukács, az antitrinitáriusokhoz csatlakozott pap győzedelmesen „ostromolta a Vörösmarti Illyes püspök, Mányoki Péter, Siklósi Miklós és mások által védett szentháromsági tant és Krisztus istenségét.” Halála után három gyermeke maradt: Hercegszöllősi Gáspár, aki atyja prédikátorának helyszíne nyomán vehette fel a Hercegszöllősi nevet, Vörösmarti Mihály és Vörösmarti István, kik „egyenként hírneves férfiak voltak, atyjukhoz hasonlóan tudománytal és kegyességgel jeleskedők s ugyancsak atyjukéhoz hasonló kopaszágukkal és nagy szemöldökükről híresek.” Az 1576-os hercegszöllősi zsinat az ő vezetése mellett fogadta el a régebbi baranyaiból református szelleművé alakított kánonoskönyvet. Hercegszöllősön halt meg 1589-ben. Egyházának kiépítésében szerzett mulhatatlan érdemeket. Könyvet is írt „a Fiú Isten megoltalmazására”, melynek csak pár részletéről maradt emlékezés, de még nyomtatási helye és ideje sincs meg, csak hogy Decsi Gáspár írt hozzá előszót. – IPOLYI 1875: 3., KÁLMÁN 1882. 91–95., ZOVÁNYI 1977a: 685., LÁBADI 2000: 276–277., DEBRECENI EMBER 2009: 770.

⁶Eszéki István: 1557-ben Wittenbergben tanult, nyolcadik seniora volt a magyar coetusnak 1557. december 5. és 1559. április 19. között. Hazatérése után decsi lelkész, majd Tolna mezővárosának vezető lelkésze lett (1558–1575), legkésőbb 1566-tól a tolnai egyházmege esperese, s itt még 1573-ban is élt (utóda Decsi Gáspár 1575-től). 1563-ban Szegedi Gergelyt vagy őt szerették volna Kolozsvárra hívni magyar prédikátornak. – FÖLDVÁRY I. 1898: 42., KATHONA 1974: 40., ÖZE 2005: 112–113., DEBRECENI EMBER 2009: 692., SZABÓ 2017: 136.

irányt képviselték. 1563 után Szegedi Kis Ráckevére került, s vezetésével innen kezdett formálódni a Duna két partján lévő hódoltsági egyházak egyesítése. Még ennél is későbbi helyzetet rögzít Pathai Sámuel⁷ 1647-es levele: „...mivel az ország mindedig kedvezőbb helyzetben volt, abban az időszokban ez az egész Alsó-Magyarország, vagyis Alsó- és Felső-Baranya mindössze egyetlen szuperintendens felügyeletét ismerte el. A szuperintendens pedig Hercegszöllősen működött. Ahogy a forrásokból tudom, Tolna, Buda, Cegléd és Kálmáncsehi voltak a nevezetesebb egyházmegyék, vagyis előljáróságok.” (FÖLDVÁRY I. 1898: 163.; DEBRECENI EMBER 2009: 483.)

Tudjuk, hogy a Dunamelléki Egyházkerület megalakulása is a reformáció századára tehető. „Magyarország valamennyi egyházvidéke közül talán legkorábban baranyai területeken indult meg a határozottan protestáns és egyházalkotmányi irányú szervezkedés – sajnos mégis ennek a folyamata áll legkevésbé tisztán előttünk.” (MIKLÓS 1942: 122.) Ez igaz, azzal a kis megjegyzéssel, hogy a „határozottan protestáns” – kétségkívül lutheránust jelent.

Ezt az egyházkerületet alsó-dunamellékinak is nevezték, mert a Duna déli folyása mentén fekvő gyülekezeteket foglalta magába (megkülönböztetendő a felső-dunamellékitől, amely utóbb a dunántúli egyházkerületbe olvadt bele). Felsőbaranyai, ráckevei, pataji és pesti néven is emlegették, a püspök szolgálati helyétől függően. Keletkezését akkorra tehetjük, amikor Szegedi Kis István baranyai püspök 1563-ban Ráckevére települt, és gondozását a közelében fekvő részekre is kiterjesztette. Földváry László szerint volt már előbb is püspök, Bakonyi Albert⁸, aki „püspökségének kezdő éveit rendszerint az 1547-dik évet írják, de ha hiteles a feljegyzése Skaricza Máténak, az egyedülnek, aki Bakonyi nevét és püspökösködését emlékezetben hagyta: akkor néhány évvel későbbre kell tennünk püspöksége kezdetét; s ezt annyival bátrabban tehetjük, mivel a magyarföldi zsinatok is csak az 1550-dik évtől fogva kezdenek a püspökségekről beszélni és intézkedni.” (FÖLDVÁRY I. 1898: 65.)

A 16. században már működtek a protestáns superintendenciák kormányzó és törvényhozó testületei, a zsinatok. A prédikátorok testülete éppen Hercegszöllősen mondta ki, hogy a baranyai egyházkerületben „minden esztendőben kétszer... tegyenek közönséges zsinatot.” A határozat azt sejteti, hogy a zsinaton való megjelenés kötelező lehetett. A kutatások azt támasztják alá, hogy a zsinat istentisztelettel kezdődött, olykor prédikációt is tartottak. (ZOVÁNYI 1898: 37.) A helyszín leggyakrabban a templom lehetett, csak kivételes esetben tarthatták másutt. A lelkészi testület gyűlése a lehető legszélesebb jog-

⁷Pathai P. Sámuel (Kannási) (Dunapataj, 1600 körül – 1661 (?)): református püspök. Debrecenben tanult, ahol 1617. május elsején subscribált, de még abban az évben rektornak ment Laskóra, ahol két évet töltött. Külföldön is járt, de nem tudni hol. Visszatérve Vörösmarton, majd Tolnán rektorkodott, míg 1630-ban lelkész lett Solton, 1634-ben Tolnán. Itt később esperessé választotta a tolnai egyházmegye, 1652 márciusában pedig püspök lett az alsó-dunamelléki egyházkerületben. 1653-ban Dunapatajra vitték papnak, ahol azonban 1657-ben kimaradt ebbéli hivatalából. Püspöki tisztét azonban haláláig megtartotta, mely legkésőbb 1661-ben következett be. Munkája az a levél, amelyet 1647. szeptember 10-én Szilágyi Benjámintól írt az alsó-dunamelléki és a baranyai egyházkerület múltjáról, mely rendkívül becses adatokat tartalmaz és fejlett történetírói felfogásról tanúskodik. – ZOVÁNYI 1977a: 462., BALÁZS KOVÁCS 2017: 464.

⁸Bakonyi Albert: református lelkész, püspök. Nem sokat tudunk életéről. Cegléden volt lelkész, és a kecskeméti egyházmegyében esperes 1563-ban. Skaricza szerint püspök is volt az alsó-dunamelléki egyházkerületben. Püspökségének kezdő évét rendszerint az 1547-ik évet említik, de ha hiteles a feljegyzése Skariczának, az egyedülnek, aki Bakonyi nevét és püspökösködését emlékezetben hagyta: akkor néhány évvel későbbre kell tenni kezdetét. Skaricza szerint több jeles ifjú között Bakonyi is a ceglédi iskolából került ki, melyben Szegedi Kis István 1546 és 1548 között Melanchthon közhelyeit magyarázta az ifjúságnak. Bakonyi miután előbb más helyen tanítói hivatalt viselt, ceglédi lelkész lett (1554-ben), majd püspökké választották. – FÖLDVÁRY I. 1898: 65–66., DEBRECENI EMBER 2009: 671.

körrel volt felruházva: „...körébe mindaz oda tartozott, ami akár egyetemes érdekű ügyét képezte az egész egyházkerületnek, akár olyan magánügy volt, melyet a köznek szempontjából kellett vagy lehetett elbírálni. Joga volt e szerint hitvallást alkotni s hitelvi kérdésekben dönteni, az egyháznak külső kormányzására, valamint a szentségek kiszolgáltatására és a szertartások miként való végzésére szabályokat készíteni, s azok megtartására felügyelni, egyházi tisztségeket szervezni s hatáskörüket, nemkülönben betöltésük módját és kellékeit meghatározni, ezzel kapcsolatban a lelkészavartás felől rendelkezni, az egyház hivatalnokainak és köztageinak tanát, működését és magánéletét, nemkülönben a fizetések kiszolgáltatását az egyházlátogatás intézmény által közvetve ellenőrizni, s az ez irányban felmerülő panaszokat legfelsőbb fokon elintézni, közelebről úgy a belhivatalnokok közti viszályokat, mint a viszálykodó házastársak ügyét elbírálni, s ezzel kapcsolatban a házasságkötés módját és feltételeit szabályozni, úgyszintén fegyelmi ügyekben végérvényesen dönteni, végül az oktatásügyet teljes önállósággal intézni, s püspököt választani.” (ZOVÁNYI 1898: 37.)

„Bizonyosan nem tudom, hogy ki volt Baranyában az első szuperintendens. Szinte mindenki azon a véleményen van, hogy az első püspök az első kiváló reformátor, Sztárai Mihály volt. Sztárait, midőn Laskóról Gyulára költözött, Veresmarti Illés követte a szuperintendensi tisztben. Így emlegette ezt előttem egykor egy öreg atya, Laskai János, akinek atyja Sztárai után szolgált Laskón, és saját házamban, hová befogadtam egy évre szállásra, gyakran sokat mesélt a régi dolgokról. Veresmarti a ... káptalan papjai sorából hívták meg. Itt egykor tizenkét kanonokból álló káptalan volt, ma is biztos jelei vannak ennek. A hercegszöllősieket a boldog emlékezetű reformátor után Kákonyi Pétert⁹ alkalmazták az evangélium szolgálatára. Kákonyi Péter 1550 előtt volt a hercegszöllősi lelképásztor. Veresmarti Illés pedig sok évet töltött el szuperintendensi hivatalában, Hercegszöllősön halt meg, és itt temették el. Három fiút hagyott maga után, és pedig Hercegszöllősi Gáspárt¹⁰, Istvánt¹¹ és Mihályt¹². Mindnyájukat jól ismertük, mindhármán híres férfiak voltak, atyjukhoz hasonlóan képzettségük és kegyességük miatt szintén híresek, és az atyai hasonlóság, úgymint kopaszáguk és nagy szemöldökük miatt is nevezetesek. E dolgokról bővebb nyomozati anyagot is szeretnénk volna megszerezni, ezért összejöttünk, és szent tanácskozást folytattunk a tisztelendő pap urakkal, de mivel azok hirtelen semmi biztos dolgot nem tudtak előadni, mert ilyen dolgok sohasem izgatják őket, ezért elhatároztuk, hogy tisztelendő Halasi úr¹³ részleges zsinatot hív egybe,

⁹Kákonyi Péter: Református prédikátor, 16. századi énekszerző. Életéről csak énekeinek versfejeiből és Halasi Bálint laskói református papnak és baranyai superintendensnek egy 1647. aug. 16-iki Patai P. Sámuelhez intézett leveléből van néhány adatunk. E szerint 1550 előtt hercegszöllősi református lelkész volt, már 1544 elején itt fejezte be Asverus verses históriáját. Szintén ott szerzte a Sámsonról való históriáját, de ennek évszámát nem jegyezte fel, 1549-ben írt Astiagesének pedig szerzése helyét nem tudjuk. A 16. század bibliai epikusainak egyik jelesebbike. – SZINYEI V. 1897: 808–809., KENYERES 1967: 838., DOBSAI 2019/b.

¹⁰Hercegszöllősi Gáspár: Veresmarti Illés püspök fia. Tanulmányait Tolnában kezdte, Debrecenben folytatta, míg végül is mint Debrecen városának alumnusa 1589-ben Wittenbergbe ment az egyetemre. Hazatérte után előbb Debrecenben, ezt követően 1592-ben Tolnában lett rektor, majd 1593-tól laskói s végül ráckevei lelkész. 1607-ben az Alsó Duna melléki egyházkerület püspökének választották meg. Halálának időpontja ismeretlen. – FÖLDVÁRY I. 1898: 58., KATHONA 1974: 43., LÁBADI 2000: 288–289., SZABÓ 2017: 152.

¹¹Veresmarti István: Veresmarti Illés püspök fia, bizonyosan Tolnában tanult, s 1598-ban a tolnai iskola rektora volt, majd ennek az iskolának 1600–1602 évek közötti pusztulása után az újnak első rektora lett, s 1608-ban is ezt a tisztséget töltötte be. – KATHONA 1974: 45., LÁBADI 2000: 289., DEBRECENI EMBER 2009: 771.

¹²Hercegszöllősi Mihály: Az 1552-1553. tanévben a wittenbergi egyetem hallgatója volt. Visszatért Baranyába, ahol papként aláírta Szegedi Kis István által approbált egyházi törvényeket. Allítólag Veresmarti Illés baranyai püspök fia volt. 1620 táján, mint tolnai lelkész váratlanul, fiatalon meghalt. A Hercegszöllősi nevet születésének helyéről vette, ahol atyja prédikátor volt. – KATHONA 1974: 4., LÁBADI 2000: 275.

¹³Halasi Bálint: Laskói lelkész a mohácsi járásban volt esperes 1642-ben, 1645-ben pedig az alsóbaranyai református egyházmege esperese. – DEBRECENI EMBER 2009: 492., 699.

ahol mindezekre nézve komoly vizsgálatot fogok lefolytatni. Ezt is buzgón megtettük, de ezen az úton is csak keveset értünk el. Ugyanis nálunk, a legsúlyosabb török iga alatt, az egyházak ügye, amint a közmondásban mondják, szinte a tartalékok kezében van már, vagyis válságosra fordult. Mert igen keveset találunk olyant, aki legalább annyira ismerne az egyházak régi lelkészeit, a mi boldog emlékezetű elődeinket, mint én. Amikor Laskai János¹⁴ szuperintendensége idején iskolarektor voltam a veresmarti iskolában, gyakran tanácskoztam több, a látható ősz haj miatt már tiszteletre méltó atyával, akik a zsinat idejében vagy más alkalmakkor a tisztelendő szuperintendens urat üdvözölni akarván eme udvariassági tisztelgések alkalmával velem is gyakran találkoztak. Amikor az ország még szerencsésebb állapotban volt, az egész Alsó-Magyarország, tudniillik Felső- és Alsó-Baranya csak egy szuperintendens hatásköre alá tartozott. A szuperintendens pedig Hercegszőlősön működött. Amint azt az idősebbektől hallottam, a következő esperességek, vagyis egyházmegyék voltak híresebbek: a tolnai, a budai, a ceglédi és a kálmánsehi. Most másként van a dolog. Akkor az espereseknek egyenként is megvolt a lehetősége a lelkipásztor felavatására éppen úgy, mint a tisztáninzeni espereseknek. Ha valamikor egybe kellett hívni az egyetemes zsinatot, csak a kiválóbbak és néhány kiválasztott gyülekezeti lelkipásztor ment el Hercegszőlősre, a zsinatra az esperesekkel. A háborús zavargások következtében később ezek a gyülekezetek két részre szakadtak és csak 1607–1608-ban állt helyre a béke, amikor a ráckevei zsinaton a testvérek közös szavazatával szuperintendensé válasszatták Hercegszőlősi Gáspárt. Hercegszőlősön Laskai Lőrinc¹⁵ válasszatták meg legfőbb esperessé 1608-ban. Mindkét egyházkerületben, a Felső és Alsó közösségben ugyanazokat a törvénycikkelyeket használták, amelyeket először Hercegszőlősön szerkesztettek meg latinul 1576. augusztus 10-én negyven kiválasztott gyülekezeti lelkipásztor jelenlétében. Később azonban Siklósi Miklós¹⁶ anyanyelvre fordította ezeket. Ezután mindkettőt, tudniillik a latint és az anyanyelvűt kinyomtatta Pápán a saját nyomdájában 1577-ben Huszár Gál, a latin nyelvűt ajánlja Skaricza Máténak, az anyanyelvűt pedig néhai Siklósi Miklósnak.” (DEBRECENI EMBER 2009: 482–483.)

¹⁴Laskai János: Tolnán való tanulása feltételezhető. Külföldi tanulásának semmi nyoma. A 16. század végén Vörösmarton volt lelkész. 1613-tól 1629-ig esperese volt az alsóbaranyai egyházmegyének és püspöke a baranyai egyházkerületnek. 1576-ban aláírta a hercegszőlősi kánonokat. – KATHONA 1974: 42., LÁBADI 2000: 285.

¹⁵Laskai Lőrinc: Laskói származású, az 1550-es évek második felében a tolnai iskola diákja lehetett. Arról nincs adat, hogy külföldön tanult-e. Amikor Veresmarti Illés 1589-ben meghalt, utóda lett a hercegszőlősi prédikátorságban. 1576-ban ő is aláírta a hercegszőlősi kánonokat, de a neve mellett nem szerepel, hogy ekkor hol volt szolgálatban. Az alsóbaranyai egyházmegye esperese és a baranyai egyházkerület püspöke 1608 és 1613 között. – FÖLDVÁRY I. 1898: 63., KATHONA 1974: 39-40., DEBRECENI EMBER 2009: 719., LÁBADI 2000: 273., LÁBADI 2001: 134.

¹⁶Siklósi Miklós: református lelkész. Siklóson született, s így Tolnán való tanulása feltételezhető. Valahol Baranyában lelkészkedett, Nagyharsányban és Pesten 1574-ben vitázott az unitáriusokkal. 1576-ban jelen volt a hercegszőlősi zsinaton, az ott elfogadott kánonokat magyarra fordította és szerepe lehetett a kiadásuknál, melyet Huszár Dávidnak a kánonok magyar szövege után hozzá intézett latin verse mutatja. Van olyan vélemény mely szerint ott volt Szigetvár 1566. évi ostrománál, az azonban igaz, hogy Zrínyi Miklós szigetvári hős halálára emlékverset írt a következő kiadványban: De Szigetho Hungariae propugnaculo, A Turca Anno Christi M.D.LXVI. obsesso et expugnato opusculum Consecratum Virtuti Et Immortalitati Illustrissimi Et Nobilissimi Dn. Nocolai Comitiss a Zerinio etc. Collectum opera Albini Nivenantii. Witenbergae 1587. (RMK III. 765). – KATHONA 1974: 40., DEBRECENI EMBER 2009: 202., 211., 483., 739., BALÁZS KOVÁCS 2017: 472.

A vaskaszentmártoni zsinat

A Dél-Baranyában megtartott zsinatok számáról és helyszínéről sem maradt – az egy vaskaszentmártonit kivéve - semmiféle adat. Csak utalásokból lehet arra következtetni, hogy zsinatot tartottak Laskón, Tolnán, a szlavóniai részeken, Valkón és Vukováron. (KISS 1881: 674., ÁCS – KRÁNITZ – SZALAI – VARGA 2017: 62–64.) Érdekes vonása a magyarországi török uralomnak az, hogy a keresztények közötti vitás esetekben sokszor a döntést a pogány török hozta meg. Nemcsak egyházkormányzati és egyházi kérdésekben, hanem teológiai kérdésekben is határozott a török. Itt nem azokról az esetekről van szó, amelyekben a török a maga politikai hatalmánál fogva jogosítva volt a bírászkodásra. Hiszen a bírászkodás, mint igen jól jövedelmező hivatal, a török kezében volt. Sokszor megesett azonban az, hogy az egymással szemben álló felekezetek egymás között nem tudtak megegyezni, ilyenkor a maguk ügyeinek elintézésére a törököt kérték fel bírónak. A török ezt a tisztséget mindig vállalta és a vitás kérdésekben meghozta a maga szempontjából előnyösebb ítéletet. Természetes, hogy ezek a bírói ítélezések nem mentek megvesztegetés nélkül és az ügy kimenetele sokszor attól függött, hogy a per útját miként készítették elő ajándékokkal. (FÖLDVÁRY 1940: 88.)

Az 1550. április 20-án Vaskaszentmártonban (ma a baranyai Felsőszentmárton) egyenesen a török hatóságok parancsára és jelenlétében rendeztek hitvitát és zsinatot sokak részvételével. A sellyei török vajda, a pécsi bég rendeletére hivatkozva, kitűzte a vita és zsinat idejét, április 20-ára, és kegyelemvesztés terhe alatt megparancsolta, hogy a kijelölt időben Vaskaszentmártonban, mindkét részről, vagyis a pápisták és az új vallás hívei mindenhonnan jelenjenek meg, a papokon kívül két-három közember is és kölcsönös megegyezéssel segítsenek elintézni az ott felmerülő ügyeket. Ez alkalommal főként a papok nőtlensége és a bőjtre vonatkozó római katolikus tételek kerültek elő. Végre is a protestáns felfogás mellett foglalt állást a török hatóságoknak magát döntésre hivatottnak érző képviselője, még pedig olyan eréllyel, hogy az ellenkező nézetet valló kéméndi és belközi plébánosok, majd példájuk nyomán a hetényi, bátai, danóci, mohácsi és tolnai plébánosok is átálltak protestánsokká. Hogy nem mindnyájan meggyőződésből, hanem inkább a helyzet sugallta félelemtől, annak nyilvánvaló bizonyosságát adta közülük az az Antal nevű hetényi plébános, aki otthon ezentúl is ugyanazt hirdette, amit Vaskaszentmártonban már elismert megcáfoltnak. (ZOVÁNYI 1922: 220.) Sztárai mindenestre ezek alapján és hatása alatt írta meg még abban az évben megjelent egyik polémikus irányú drámai művét „*Comoedia de matrimonio sacerdotum*” (A papok házassága) latin címmel, de máskülönben teljesen magyar szöveggel.

A zsinatot a sellyei vajda és a vaskaszentmártoni kádi jelenlétében tartották, ők voltak a hatalom képviselői, ők biztosították a rendet, tehát mint egy védnökei voltak annak, örködtek a felett, hogy a vita hevében valamelyik fél, a felizgatott szenvedélytől, tettelességre ne ragadtassa magát. (THÚRY 1913: 438–439.) Úgy látszik a gondoskodás, csak a vita befejezéséig, a zsinati határozat megállapításáig, illetve kimondásáig tartott, mert a legyőzött félnek el kellett fogadni a közhatározatot, az egység érdekében annak is alkalmazkodnia kellett ahhoz, mert a pécsi bég, a másként gondolkodókat, tévelygőknek minősítette, ezek szertatásai helyett, az igaz istentiszteletet akarta rendszeresíteni, s ennek elérhetése, illetve biztosítása céljából, a világi hatóság a másként cselekvőkre súlyos testi fenyítéseket szabott ki: száz pálcát üssenek rájuk és nyelvüket vágják ki. A zsinat határozatát kihirdető vajda és kádi az említett büntetést a pécsi bég rendeletére való hivatkozással mindazokra kiszabták, akik a biblia tanításának ellentmondanak, sőt a súlyos testi fenyítéseket még azzal is fokozták, hogy az illetőket azon felül minden vagyonuk elvesztésével is büntetni rendelték. Azt akarták ezzel kifejezni, hogy a hit dolgában egyedüli szabályozó a szentírás. (THÚRY 1913: 478–479.)

A hercegszöllősi zsinat

A 16. század legnevezetesebb zsinatára azonban a hercegszöllősi dombon álló református templomban került sor Vörösmarti Illés püspökségének idején: 1576. augusztus 16–17-én, 40 prédikátor gyűlt össze, s megszerkesztette a hercegszöllősi kánonokat, melyek nemcsak az egyházkerület életére, hanem az egész magyarországi reformátusságára kihatással voltak. Nemcsak a kortársak idejében hatottak, hanem rendelkezéseit nem mellőzték évszázadokon keresztül, amikor az egyházi törvényeket fogalmazták meg. (LÁBADI 2000: 70-73.)

Az itt elfogadott egyházigazgatási kánonok, melyek pár évtizeddel korábbi baranyai kánonoknak átmeneti mellőzésével egészen református szelleművé átdolgozásából áll, ekkorra már szintén készen levő magyar fordítása vagy inkább átdolgozása pedig a harminckettedik cikkely kihagyása folytán csupán 46-ból áll. Miként az alapul szolgáló baranyai kánonoknak az ötvenes években, úgy emezeknek a hatvanas években Szegedi Kis István volt a szerkesztője, a néhány évvel későbbi lefordítását, jobbára átdolgozását pedig minden valószínűség szerint Skaricza Máté végezte. A jelen volt negyven lelkész már a zsinaton aláírta, a következő esztendőben pedig mind a latin, mind a magyar szöveget Huszár Dávid közre is bocsátotta pápai nyomdájában.

A baranyai kánonok

A magyarországi protestantizmus kánonalkotásának legrégebbi emléke a korábban meszleninek, illetve Réczés-félének, újabban azonban baranyainak nevezett ötvenöt cikkelyből álló kánonoskönyv, melyet Zoványi Jenő hitelt érdemlő következtetése szerint Szegedi Kis István állított össze a lutheri szempontoknak megfelelően 1554 táján, amikor a baranyai egyházkerület püspöke lett. Azt is megállapította Zoványi, hogy ez az az ősi kánonoskönyv, melyből terebélyes családot alkotva számos más rendtartás is ered, leginkább kiemelkedve közülük az ugyancsak Szegedi Kis által 1563 körül már ráckevei papsága és alsó-dunamelléki püspöksége alatt a helvét reformáció szellemében átdolgozott változat, melyet azután az unitarizmus térfoglalását követően soraikat újrendező alsó- és felsőbaranyai egyházak 1576. augusztus 16. és 17. napjain Hercegszöllősön tartott zsinata szabályozó tekintélyül fogadott el a Skaricza által rendelkezésre bocsátott magyar szövegben.

A baranyai kánonok és a hercegszöllősi kánonok Szegedi Kistől feltételezett eredeztetését utóbbi latin szövegének bizonyos megnyilatkozása is igazolja. Ebben a lelkész megjelölésére használt pastor szó negyvenegyszer, a minister tizenegyszer, a doctor kétszer és a sacerdos háromszor fordul elő. Tehát, aki e szöveget fogalmazta, a lelkészi tiszttel kapcsolatban előszeretettel a pastor kifejezést vette igénybe. Emellett a minister szó használata alig haladja meg a pastor kifejezés előfordulásának egynegyedét, míg a doctor és sacerdos szavak igénybevétele egészen jelentéktelen. Ha azonban a doctor terminust a pastoral párosítjuk össze, igen figyelemre méltó megállapítást tehetünk. A pastor-doctor fogalompárosítás Kálvin genfi rendtartására utal, hol a lelkészek a két rendbe vannak sorolva, a pastor terminus jelölvén a gregárius (lelkészkedő) papok tömött sorát, a doctor pedig a teológiai tanítás értelmezésében jártas kiemelkedőbbeket. Szegedi Kis ismerte a lelkészek e kettős tagozódásának rendjét s nagy teológiai kézikönyvében behatóan ismertette azt. A hercegszöllősi kánonok szövegében a doctor kifejezésnek a pastor mellett való előfordulása csak tudatos magatartás eredménye lehet. Az 1554. évi laskói zsinat, mely Szegedi Kist a baranyai egyházkerület püspökévé választotta, ezen az alapon sorolta őt a pastorek közül az egyház doktorai közé. A doctor terminus még a baranyai kánonok tizenötödik cikkének magyar szövegében is felbukkan, nyilván az elveszett latin szövegváltozatot követve. Mindezt figyelembe véve a

baranyai kánonok és a hercegszöllősi kánonok szerkesztője, illetve előbbi átdolgozója azon a helyen és az akkori körülmények közt csakis Szegedi Kis lehetett, amire különben a hercegszöllősi kánonok harminckilencedik cikkében a zürichi egyház rendtartása a Bullinger iránti rokonszenv jegyében eszközölt utalás is mutat. Ez adja a megoldását annak a rejtélynek, hogy miképpen került az ő neve első aláírásként az 1576. évi hercegszöllősi kánonok alá, noha 1572-ben elhunyt. (KATHONA 1976b: 322.)

Mokos Gyula véleménye szerint a hercegszöllősi kánonok szerzője, Veresmarti Illés, a zsinat elnöke volt. Az egyháztörténész a következőket állítja: „*Semmi okunk arra, hogy a törvény szerkesztőjének ne a Hercegszöllősi Zsinat elnökét, Veresmarti Illés püspököt tartsuk. Abban az időben törvényjavaslatok készítése a szuperintendens tiszte volt.*” (VARGA 2016.)

A reformáció nyomán létrejött fiatal egyházi szervezetek első teendője volt, hogy kialakítsák tisztségeiket, intézményeiket és azok hatáskörét szabályozzák a maguk életében és a világhoz való viszonyukban jelentkező problémákat általában véve minden irányban kiépítsék szilárd jogrendjüket. A kezdetleges körülmények nehézségeivel küldő új egyház sokat tanulhatott azokból a kánonokból, melyek az első évszázadok úttörő egyházának próbálkozásai között születtek meg. A primitív egyházi élet minden jelentkező problémájának rendezéséhez található volt ezekben lemásolható recept s a reformáció egyháza élt is e lehetőséggel. A baranyai kánonokból, valamint ennek a hercegszöllősi kánonokban fennmaradt átdolgozott szövegéből meglehetősen biztonsággal ki lehet tapintani, hogy hol merített Szegedi Kis az ó-egyházi zsinati végzésekből s mi az, amit a saját szemléletéből hozott elő. (KATHONA 1976b: 323–324.)

A negyedik karthágói zsinat huszonkettedik kánona megkívánja a püspöktől, hogy a lelkészi ordináció jogát a klerikusok zsinatával egyetértve gyakorolja. Szegedi Kis tovább megy ennél, mert a püspöktől egész munkaterületén megköveteli a seniorokkal való együttműködést: „*az superintendens semmit az önnön fejétül ne cselekedjék, hanem ha valamit akar cselekedni, az senioroknak tudásokra adja és azoknak egyenlő tanácsokból és akaratjokból legyen, az mit akar cselekedni*”, „*Superintendens ex concensu Seniorum omnia faciat*”. Ő tehát az együttműködés területét messze kiszélesíti s a „*concilium clericorum*” helyébe a „*consensus Seniorum*”-ot teszi. Amikor Szegedi Kis úgy rendelkezik, hogy „*minden esztendőben kétszer az atyafiak öszve gyűljenek, közönséges zsinatot tegyenek*”, továbbá, hogy „*minden esztendőben egyszer az ecclésiák meglátogatassanak*”, régi rendszabályok precedens intézkedéseit másolja. Ugyanis már a harmincnegyedik Apostoli Kánon úgy intézkedett, hogy „*bis in anno concilia celebrentur*”, a tarragonai zsinat hetedik kánona is ezt mondja. Figyelemreméltó, hogy Szegedi Kis egyik kánonában sem nevezi meg, hogy melyik funkcionárius tartsa a zsinatot, illetve végezze az egyházlátogatást. Ez az eljárása mutatja, hogy szemléletében a püspöki és esperesi hatáskör még nem különült el teljesen, így a szóban forgó rendelkezések bármelyikre vonatkozhatnak. (KATHONA 1976b: 324.)

Folytatódik ez a határozatlanság a lelkészek ordinációjával kapcsolatban, melyről így nyilatkozik: „*az kik az Isten ecclésiájában akarnak szolgálni, azok először megpróbáltassanak*” (baranyai kánonok nyolc), majd másutt még határozottabban elrendeli: „*az kik ministerré akarnak lenni, minek előtte felszentöltessenek, annak előtte kívánjok, hogy az scholabeli mesterektől megexemináltassanak*”. Ez intézkedések hozatalánál a nyolcadik toledói zsinat nyolcadik kánonára tekintett Szegedi Kis. Természetes, hogy a vizsga anyagáról Szegedi Kis már máshogyan vélekedett. Egyébként, itt sem nevezi meg, hogy kit illet az ordináció joga s e magatartása az akkori körülményekből érthető.

A régi egyházból két tisztség került át megfelelő átértékeléssel a hazai reformáció gyakorlatába, a püspöki és a lelkészi. Mindkettő sajátos kérdéseinek, elrendezéséhez számos analógia volt található az ó- és középkori zsinati kánonokban. Csak egy olyan

egyházi tisztség kerekedett ki az új egyházban, melyben nevében igen, de hatáskörében nem volt megfelelője a római katolikus gyakorlatban, az esperesi. Szegedi Kis úttörő volt abban a tekintetben, hogy az esperesi tisztség gyakorlásához szükséges jogszabályokat a régi egyház püspököt illető kánonaiból vette át, mivel szemléletében a két hatáskör még sok területen, különösen a lelkészi ordináció jogának gyakorlásában is érintkezett. Egyébként az esperes tiszte Szegedi Kisnél csak közvetett módon, a lelkészi szolgálat kérdéseivel kapcsolatban merül fel. Így büntetés terhe alatt kívánja meg a lelkészeketől, „*ha valamelliket az seniorok hívatják, vagy valahova küldik, annak is engedelmes legyen.*”

A 16. század közepe körüli viszonyok közt gyakran előforduló és szabályozást igénylő kérdés volt, hogy a lelkészek egymás munkaterületére illetéktelenül ne hatoljanak be. E tilalom megfogalmazása is elárulja, hogy indító példája a második karthágói zsinat tizenegyedik kánonának ez a kitétele volt: „*nemo nostrum alienos limites transgrediatur.*” Naponta felmerülő kérdés volt a kezdeti laza viszonyok között az is, hogy egy lelkész hány gyülekezet gondviselését vállalhatja, ezért rendeli Szegedi Kis, hogy „*minden praedicator csak annyi terhet vegyen fel, az mennyi terhet látja, hogy elviselhet.*” A probléma ősrégi volt s a megoldásra hozott ó-egyházi végzések nem lehettek ismeretlenek Szegedi Kis előtt. Tapasztalta Szegedi Kis, hogy a lelkészek milyen gyakran változtatják helyüket s ez állandó vándorlás mögött sokszor anyagi okok húzódnak meg. Ezért rendeli el, hogy „*senki nagyobb jövedelemnek okáért helyét ne váltotassa.*” Sok baj és bonyodalom előidézője volt, hogy egyes különféle nézeteket valló papok az ellenőrzés alól kibújva helyüket elhagyták és más superintendenciába mentek át. Szegedi Kis ez ügyben elrendeli, hogy „*senki se praedicator se scholamester egy superintendens alól másik superintendens alá ne menjen, hanem attól, amely superintendens alatt lakott, levelet vigyen*”, a gyülekezetek pedig csak olyan papot fogadhatnak be, „*az kinek mind tudományáról, mind életéről bizonyágtévő levele*” van. Gyakran megesett, hogy némely egyház papját önkényesen, kicsinyes okból elbocsátotta. Amikor Szegedi Kis elrendeli, hogy „*az kösség az ő pásztorát vagy reá való haragjában és ok nélkül való boszorkodásban az önnön fejétül az seniorok híre nélkül el ne küldje és mást ne fogadjon.*” (KATHONA 1976b: 324–325.)

A papok részegeskedése gyakori jelenség volt a 16. században. Szegedi Kis is kénytelen volt inteni a papokat, hogy „*magokat megójják*” e büntől s szankciót helyezni kilátásba a vétkesek ellen. A lelkészek ruházkodását illetően előírja, hogy „*az tanétoknak legyen bizonyos tisztességes öltözetek, köntösök az ő személyekhez és tisztekhez.*” A hívek magatartását illető intézkedései során megtiltja Szegedi Kis a templomból az istentisztelet vége előtti távozást. Szintén a hívek fegyelmezését szolgálja az az előírás, hogy „*az haragosokat és az egymással való gyűlölködőket az tanétó megértvén, az Úr oltárához ne bocsásson mindaddig míg egymással meg nem békélnek.*” Az úrvacsora vételétől makacsul elzárkózók ellen foganatosított szigorú intézkedését, hogy „*az keresztyének közül affélék kitiltassanak.*” A baranyai kánonok harminchetedik cikkelye „*az keresztyénöket tisztességes lakodalomban mértékletes vigasságtul és örömtül*” nem tiltja el, a klerikusoknak megengedi a lakodalmi vendégségeken való részvételt azzal a feltétellel, hogy még a zenészek megérkezése előtt távozni tartoznak onnan. A lakodalom idejére nézve úgy rendelkezik Szegedi Kis, hogy „*nem engedjük lenni sem vasárnap...sem szombat, sem hétfőn*” Már a középkorban kialakult bizonyos ünnepkörök, melyekben nem lehetett esküvőt tartani. Szegedi Kis az esküvői tilalmi idő fogalmát a reformáció követelményeihez igazította. „*Az keresztelés jóllehet nincs bizonyos helhez...köteleztetvén...azt akarjok, hogy templomban legyen*”, nyilvánítja ki Szegedi Kis rendszabálya. (KATHONA 1976b: 325–326.)

A régi egyház zsinati határozataiból átvett rendszabályok azonban önmagukban nem voltak elégségesek az új egyház eredményes adminisztrálására. Számos olyan kérdés maradt még, melyre nézve az ó- és középkori kánonokból nem volt eligazítás meríthető, mert ezek már a reformáció sajátos problematikájából adódtak. Itt Szegedi Kis már a maga invenciójára volt utalva. Szerkesztett is az új viszonyokból jelentkező esetek szabályozására egészen önálló kánonokat, melyek a baranyai kánonok és a hercegszöllősi kánonok másik részletelemét képezik. E csoportba először a kánonoskönyvek teológiai bevezetésére kell figyelni. Itt mindenekelőtt az igaz Istennek való engedelmességet írja elő s meghatározza, hogy milyen a Szentháromságban megjelenő egy igaz Isten. Egészen a reformáció szempontjainak megfelelően rendelkezik az ifjúság katechizációja és az ünnepek megülése felől. Korábban már „*az nevezetes evangeliomos szentek napját...propter historiam*” megtartandónak nyilvánította, ami a lutheri szemlélet befolyására mutat, később azonban már a helvét reformáció szempontjait érvényesítve elvetette ezeket. Ugyanilyen fejlődésen ment át a gyermekszülő asszonyok beavatásáról való intézkedése. Előbb „*propter bonum ordinem*” még gyakorolni rendeli ezt, utóbb azonban már kiküszöbölését írja elő. Megfigyelhetjük felfogása jellegzetes átalakulását a gyónásról való nézete tekintetében is. Az első rendtartásban még tartja azt, igaz, hogy „*nem a rómaiaknak módjok szerint, a másodikban azonban már feltétel nélkül elveti.*” Nincs ilyen változás az exkommunikációról és a betegek vigasztalásáról intézkedő végzésben, amennyiben előbbit az egyházfegyelmzés hathatós eszközül, utóbbit pedig a lelki gondozás fontos feladatául a lelkészek számára változatlanul előírja. A reformáció igényei szerint szabályozza az úrvacsorával kapcsolatos kérdéseket, mikor annak gyakori vételét megkívánja, kiszolgáltatásának rendjét előírja, s az apró gyerekeket tőle távol tartja. Az úrvacsorai jegyek tekintetében azonban álláspontja már a lutheri gyakorlattól a helvét reformáció felfogása irányába tolódott el, amennyiben előbb még „*kovács nélkül való kenyérrel*” és „*oltárral*”, végül azután már „*cum pane communi*”, azaz közönséges kenyérrel rendelte annak kiszolgáltatását az oltárhasználat kérdésére való kiterítés nélkül, jelül annak, hogy ekkor még számosan ragaszkodtak a régi hagyományhoz. (KATHONA 1976b, 326.)

Nyilván a hazai gyakorlat lebeg a szeme előtt a házasság megkötésénél érvényesítendő követelmények felállításánál. Az adminisztratív jellegű szabályok is kivétel nélkül a reformáció követelményeit és a hazai viszonyokat tükrözik. Az esperesektől megköveteli, hogy ne vendégeskedés, hanem szolgálat végett járják a gyülekezeteket s a nehéz ügyek intézésénél Isten igéjére és a régi zsinatok kánonaira támaszkodjanak. A lelkészeknek büntetés terhe mellett hagyja meg, hogy feletteseiknek engedelmeskedjenek, a közköltségek viselésében részt vegyenek. Bibliával rendelkezzenek s szolgáltatásaikat és hallgatóikat ne szidalmazzák. Érdekes világot vet a hazai viszonyokra a lelkészek felkészültségével szemben támasztott felette alacsony igény. Gyakorlati szükségből származhatott az iskolamestereknek illedelmes ruházkodásáról szóló határozat. Szegedi Kis István négy olyan saját maga által szerkesztett kánont iktatott be a hercegszöllősi kánonok alapszövegébe, melyek a baranyai kánonokban nem szerepelnek, éspedig a keresztelési anyakönyv vezetéséről, a tánc elítéléséről, a házasságkötésnél az eskü megkívánásáról és a bábakeresztelés megtiltásáról intézkedő artikulusokat. (KATHONA 1976b: 326.)

Ezeknek a kánonoknak semmiféle külföldi előképe nincs, teljesen Szegedi Kis szellemének önálló megnyilatkozásai. Ő gondosan felmérte az egyházigazgatás gyakorlati szükségait s ahol a régi kánonok nem nyújtottak példát a rendezésre, ott egyszerűen és józanon alkalmazta a konkrét esetekre a reformáció alapelveiből kínálkozó megoldásokat. Ekként Szegedi Kis a kánonszerkesztésben nemcsak az ó-egyházi zsinati döntésekkel szembeni alárendeltségének, hanem önálló magatartásának és aktív alkotóképesség-

ének is jelét adta. Sőt egynehány intézkedésével, így azzal, amely a keresztlési anyakönyv vezetését írja elő, kora úttörő egyházigazgató szakemberének is bizonyult. (KATHONA 1976b: 326.)

A hercegszöllősi kánonok

A törvénykönyv mind latin, mind magyar szövegében fennmaradt. Egyik másiknak nem egyszerű fordítása, hanem az eredetitől majdnem függetlenül való átdolgozása, annyira, hogy a latinak a harminckettedik cikkelye teljesen hiányzik a magyar szövegből, de az ezáltal történő módosulásokon kívül egyébként semmi változás a cikkelyek sorrendjében és számozásában. Főként ebből a kihagyásból következtetve lehet a latint korábbinak tekinteni. Amit korábban még külön cikkelyben látszott indokolni: az egyházi esketés fenntartását, ellentétben a házasság polgári jellegének a protestantizmusban eleinte gyakori hangoztatásával, ami akkor még emlékeztetben lehetett, azt később az elv lasú elhalványodásával és az esketésnek változatlanul a papság kezében maradásával, nemcsak felesleges lett volna már emlegetni, hanem az egyház gyakorlati érdekéből egyenesen agyonhallgatása tűnt kívánatosnak. (MIKLÓS 1929: 148–157., KATHONA 1976b: 322–327., ZOVÁNYI 1977b: 158–159.)

Ez az 1576-ban megszerkesztett és 1577-ben kiadott kánon már komoly és kialakult szervezetet tükröz. Szó van benne többek között a püspökről, seniorokról, prédikátorokról és a tanítókról, mint szolgáló személyekről. Szerepelnek olyan kánonok is, amelyek az 1555-ös erdődi, mások az 1566-os gönci, majd megint mások az 1567-es debreceni zsinatok tételeivel egyeznek meg. Ugyanakkor külföldi hatás is érezhető a szabálykönyvön. Az úrvacsoráról szóló cikkek Kálvin genfi katejából valók lehetnek. Mindez persze egyáltalán nem gyengíti a kánonok erejét és jelentőségét, csak gyökereire utal.

A kánonok hatása egészen a komjáti kánonok létrejöttéig (1623) szinte egész Magyarországon érezhető volt. Sőt „*elfogadták még a dunántúli ág. hitv. evangélikusok is, és pedig akkor, midőn izzó gyűlölettel fordultak szembe ref. feleikkel, kiváltak körük-ből, s külön püspökséget alakítottak.*” (MOKOS 1901: 10.)

A hercegszöllősi kánonoknak volt elődje, amely a hódoltsági reformáció egyházainak korai állapotára utalhat, s ez baranyai eredetű lehetett. Sőt: „*Az ún. baranyai törvénykönyv tehát véleményünk szerint is okvetlen létezett, s az is bizonyos, hogy ez nem lehetett annyira felekezeti jellegű, mint ennek 1576-iki redakciója.*” (MIKLÓS 1942: 153.) Az ötvenöt szakaszos kánonoskönyv minden valószínűség szerint ezen a vidéken, a hódoltságban jött létre, mégpedig az 1550-es évek közepe táján. „*A győzelmet jelentő vaskasztmártoni disputa után magától értetődően tartották meg zsinatukat, fektették le egyházuk alkotmányának alapjait és választottak püspököt. Közvetlenül a vita után alakulhatott ki a baranyai püspökség, s lett episcopussá Sztárai Mihály laskói pap. Ő a hazai alapokra építve, wittenbergi rendtartásokat és vizitációs regulákat figyelembe véve lelkészársáival megszerkesztette az ún. baranyai vagy 55 szakaszos kánonoskönyvet, amely alapjává lett a későbbi lutheránus és helvét kánonoskönyveknek. Ez jutathott el több más Sztárai művel együtt Huszár Gálhoz¹⁷, aki szervező munkája alapjául vehette,*

¹⁷Huszár Gál (? , 1512. október 16. – Pápa, 1575. október 23.): reformátor, nyomdász, énekszerző. A Heidelbergi Káté magyar nyelvre fordítója. Krakkóban tanult, beszélt görögül, latinul, héberül és németül, emellett zenei ismeretekkel is rendelkezett. Az első írásos emlék 1553. augusztus 4-ei kiközösítése a katolikus egyházból. Menekülnie kellett, Magyaróváron és Kálnokon lelkipásztori teendőket látott el. Megérkezése után sokkal iskolát alapított, ahol papokat taníttatott ki. 1558-ban nyomdát rendezett be Magyaróváron. 1559-ben Kassára hívták meg papnak, 1560-ban nyomdájával együtt Debrecenbe menekült. Itt papi állást nem vállalt, csak nyomdászi feladatokat látott el, elsősorban Mélius Juhász Péter könyveit nyomtatta. 1562-ben a komáromi dunai naszádosok prédikátora lett, azután Nagyszombatba ment, de innen is menekülnie kellett. 1568-ban Csalóköz-Mátusföld püspökeként már Komjáton tartózkodott, később Forgách Imre udvari papja lett. 1575-ben Pápan a pestis áldozataként halt meg. Nyomdáját fia, Huszár Dávid vitte tovább, Több könyve és egy énekgyűjteménye jelent meg. – SZABÓ 1867: 146–166., BOTTA 1991, DEBRECENI EMBER 2009: 702–703.

és Réczés János¹⁸ csepregi espereshez, akinek másolatában ránk maradt, s aki az eredeti 'episcopus' címet az adott helyzetnek megfelelően 'superintendens'-nek írta át. Az 55 szakaszos kánonoskönyvre Havran Dániel talált rá az OSZK kéziratárának Quart. Lat. 1140. számú kéziratkötetében¹⁹, s bizonyítja, hogy azok baranyai eredetű kánonok. A szerzőség kérdésében azonban nem foglalt állást." (Botta 1989: 152.)

Vagyis ebből az ötvenöt szakaszos törvénykönyvből készíthették a negyvenhat szakaszos hercegszöllősi, majd a hetvenhárom szakaszos sopronit is. A közös forrás miatt sok azonos részlete van a Sopron megyei evangélikusok 1598-as kánonos könyvével, az egész Alsó-Dunamellékre kiterjedő kötelező volta miatt pedig jobbára egyezik a kerület kettévágása után az északibb részén végrehajtott módosításokból létrehozott Pest megyei kánonokkal. (ZOVÁNYI 1977b: 257.) Botta István szerint Sztáraitra, mint az ötvenöt szakaszos kánon szerzőjére annál bátrabban gondolhatunk, minthogy Szenci Molnár Albert²⁰ szerint ez első magyar lutheránus püspökünk nemcsak szoltárokat és posztillákat, hanem ágendát is írt. Sztárai egyházszervezői-püspöki szolgálatához tehát ez is hozzátartozott. Sőt minden bizonnyal neki köszönhetjük a magyar reformáció első kánonoskönyvét sok más műve mellett. (KEVEHÁZI 2005: 214.)

A hercegszöllősi kánonok eredetével kapcsolatban elfogadott nézeté vált, hogy „közvetlen mintája alighanem egy ugyanazon területen keletkezett még lutheránus vagy átmeneti szellemű (lehetséges, hogy magától szerkesztett, vagy befolyásolt törvénykönyv lehetett”, mely minta a 55 szakaszos szövegben jelenik meg. (LÁBADI 2012: 101.) A hercegszöllősi zsinórmértékül szolgáló zsinati végzések Tóth Ferenc szerint Szegedi Kis Istvántól származnak. Ladányi Sándor is úgy véli, hogy Szegedi Kis „...lankadatlan írói

¹⁸Réczés János (? – 1599. december 13.): evangélikus esperes. Miután előbb rektorságot viselt Hegyfaluban, 1570-ben már lelkész volt ugyanott. Később Csepregre került a z egyik nagyobb jövedelmű papi állásra. Itt már 1587. októberében esperesként is működött, s ebbeli minőségében a legtevékenyebb részt vette a helvét irány elleni küzdelemben. Jelen volt az 1591-i csepregi colloquiumon is, mikor pedig 1595-ben szakadásra került a sor a két irány hívei között, élén állott a lutherizmus mellett maradtaknak s minden eszközt megragadott együttartásukra. Ő lett azután a Sopron vármegyei esperesek között az első vagy fő. Legnagyobb része lehetett az új egyházkerület ágendájának és közigazgatási kánonainak (ez utóbbiaknak a baranyai kánonok nyomán) az elkészítésében, és minden bizonnyal az ő tolla által íródott az előszó, mely a Formula Concordiae kisebbik részének magyar fordítása (Summája azoknak az ártikulusoknak Sopronkeresztúr 1598.) előtt foglalt helyet. – ZOVÁNYI 1977a: 502.

¹⁹HAVRAN 1900: 357–360.

²⁰Szenci Molnár Albert (Szenc, 1574. augusztus 30. – Kolozsvár, 1634. január 17.): református lelkész, nyelvész, filozófus, szoltárköltő, egyházi író, műfordító. Apja faragómolnár volt, a család elszegényedett. Szülővárosában kezdte tanulmányait 1584. szeptember 7-én. Édesanyja 1585. december 4-én bekövetkezett halála után, 1586-ban öt hónapig Győrben, 1587-től másfél évig Göncön, 1588-tól 1590 nyaráig Debrecenben tanult. 1590-ben előbb Kassán volt nevelő, majd november elsején külföldi tanulmányútra indult. Először Wittenberget kereste fel, 1591 nyarán Drezdában a Szent Kereszt Gimnáziumban, ősszel ismét Wittenbergben, majd 1592-ben Heidelbergben tanult. 1593. május elsején Strassburgba ment, ahol felvették a Collégium Wilhelmicumba alumnusnak (öszöndjásnak); 1595. május 21-én a bölcsélet baccalaureusává avatták. 1596 nyarán Genfben látogatott, ahol megismerkedett az idős Bézával. Visszatérve Strassburgba, folytatta tanulmányait, de még ugyanebben az évben helvét irányzatú tanai miatt el kellett jönnie a városból. Ekkor nagyobb utat tett Svájcban, Itáliában, és úgy tért vissza Németországba. 1596. december 4-én teológiai diákként felvették a heidelbergi Casimirianumba, és 1597. január 22-én beiratkozott az egyetemre, ahol 1599-ig tanult. 1599 október végén kilenc év külföldi peregrináció után tért haza. 1600 márciusában Visszautazott Németországba, ahol több városban megfordult (Aldorf, Heidelberg, Speyer, Frankfurt). Novembertől Helbornban tanult. 1601-ben korrektor volt Frankfurtban, 1602-ben Ambergben házitánító. 1603. január 23-án beiratkozott az altdorfi egyetemre. 1611-ben feleségül vette a Luther családjából származó Ferinari Kunigundát. 1613-ban családostól Magyarországra költözött, Szalónakon, majd Rohoncon lelkész. 1614-ben komáromi lelkész. 1615-től Oppenheimben kántor, majd 1617-től rektor. Hivatali teendői mellett tovább dolgozott a magyar református vallásos irodalom területén. Sok hányattatás után 1624-ben végleg hazatért, 1625-től Kassán, 1629-től Kolozsváron élt szegénységben. Sok műve jelent meg, sokoldalú tudós volt: írt latin nyelvtan, latin szótárt, vannak szoltárfordításai és a többi. – DÉZSI 1897: 21–75.

munkássága és püspöki teendői közepette is szakított időt arra, már az ötvenes években, a lutheranizmusból a helvét irányhoz való átmenet idején, hogy egyházkerülete részére ki egyházigazgatási törvényeket. Ez az úgynevezett baranyai kánonok néven vonult be az egyháztörténetbe...” (LADÁNYI 1976: 176–177.) Szegedi Kis tervezetét még életében átdolgozhatta, s a helvét irányhoz igazíthatta, 1572. május 2-án bekövetkezett halála azonban megátolta abban, hogy megérje tervezetének jogerőre emelkedését. A Szegedi Kis-féle kézirat sorsa az lehetett: „megmaradt egyéb műveihez hasonlóan ez is *Skaricza Máténál*”. Sőt megmaradt ennek magyar fordítása is, amelyet – a körülményekből következőleg – Skaricza Máté²¹ készített. Skaricza még Szegedi Kis életében célszerűnek vélhette, hogy a lelkészek anyanyelvén is meglegyen annak törvénytervezete, ezért a latin nyelvű szöveg megszerkesztése után néhány év múlva áttette azt magyar nyelvre, némely változtatásokkal. Ezt bizonyára bemutatta Szegedi Kisnek, aki elláthatta helybenhagyó aláírásával a két munkát. A latin és magyar nyelvű szöveg között azonban nagy az eltérés: a magyar textus inkább szabad átdolgozásnak, mintsem szövegű fordításnak tekinthető ezenkívül „*A latin 29. art. a magyarban előbbre téve 28. szám alatt fordul elő. A 32. ki van egészen hagyva: ezért áll a magyar 46 articulusból, holott a latinban 47 van.*” (LÁBADI 2012: 101.)

Amikor azután a Szegedi Kis helyébe lépő Veresmarti Illés alkalmasnak gondolta az időt 1576. augusztus 16-17-én kerületében, az ő lakóhelyén, Hercegszöllősen tartott közzsínat elé terjesztette mindkét szöveget. A zsinat némely újabban szükségessé vált módosítások beillesztésével el is fogadta mindkét formájában. mégpedig összeegyeztetés nélkül – s „*azonnal alá is írta a jelen volt negyven lelkész és rektor.*” (LADÁNYI 1976: 176., IVÁN-VARGA 2007.)

Hogy kik írták alá és kik fogadták el a hercegszöllősi kánonokat, az Debreceni Ember Pál kötetében megjelent névsorból – melyet Rátkai György révén szerzett meg, aki 1642-ben egy töredezett kéziratról másolta le –, valamint a Mokos Gyula által közölt nyomtatott példány végéről előkerült névaláírásokból kísérelték meg rekonstruálni. Debreceni Ember Pál névsora:

Elias Weresmarty, pastor HerczegSzöllősiensis et Superattendens utriusque Baroviae
 Gaspar Detsi Past. Tolnensis et Senior
 Gaspar Szovathi pastor Budensis et Senior
 Johannes Tsanaki pastor Pesthiensis
 Markus Bellinus Capellanus Tholnensis
 Nicolaus Monostori, Paulus Thuri, Petrus Dobrainus
 Michael Tatár past. Pathainensis

²¹*Skaricza Máté* (1544, Ráckeve – 1591): reformátor. Apai ágon horvát, anyai ágon ráckevei magyar családból származott. Ráckeven, Padovában, Genfben, Wittenbergben tanult, s Angliában is megfordult. 1563-ban Szegedi Kis István ajánlásával egy esztendeig pesti tanító, 1564-ben ráckevei segédtanár Szebeni János mellett, innen két év múlva Kolozsvárra ment tanulmányai folytatására, tanítója Károlyi Péter volt. Egy év után Szegedi Kis István visszahívta Nagyváradról, magával hozta Kaplonyi A. Tamást, akivel később együtt utazott Padovába. 1567-ben fél évre jászberényi, 1568 elején pedig ismét a ráckevei tanítóságot vállalta el. 1569 áprilisában külföldre indult Szegedi Kis István és néhány módosabb ráckevei polgár támogatásával. A padovai egyetemen tanult, majd bejárta Itáliát: 1570-ben hat hónapot töltött Genfben, rendszeresen találkozott Théodore de Bézé-zel, aki Kálvin jeltelen sírját is megmutatta neki. Zürichben Heinrich Bullingernél vendégeskedett, majd a bázeli egyetemre távozott, Martin Bucer vejénél lakott. 1572-ben tért vissza szülőföldjére, ahol lelkésszé választották. Jelen volt a hercegszöllősi zsinaton, melynek kánonjai kiadásáról ő gondoskodott. 1588-ban hitvitát folytatott Pécsen az unitárius Válaszúti Györggyel. Nagy érdemeket szerzett Szegedi Kis István hátrahagyott műveinek sajtó alá rendezésével, kiadásával és a szerző életrajzával. – BOD 1766: 241., HERPEI 1936: 17–20., MÉSZÁROS 1972: 307–314., KATHONA 1974. 83–84., ZOVÁNYI 1977a, 547., MARKÓ V. 2004: 1188., SZABÓ 2017: 221–222.

Mattheus Scaricaeus past. R.Keviensis in insula Danubii infra Budam, vir longe celeberrimus et doctissimus, successor Szegedi Doct.

Nicolaus Modis, Nicolaus Siklosi, Valentinus Harsányi, Stephanus Juliensis, Paulus Kéri, Dominicus Szanki, Elias Ujfalvi, Thomás Belleyi, Johannes Tholnaeus, Andreas Watzi Tsepeliensis Past.

Matthaeus Nádasdi, Georgius Mányoki, Georgius Kaprontzai, Stephanus Tsongradi, Ambrosius SzentMihályi, Benedictus Batai, Emericus Siklyosi, Ambrosius Endrödi past. Földvariensis

Valentinus Miski Pastor (Postkaiensis) vel Böltске.

Antonius Zombori Past. Paxiensis

Emericus Babartzi, Dionysius Szentlászai, Emericus Kopatsi, Stephanus Karantsi, Franciscus Gyorgyfalvi, Georgius Kopatsi. (Debreceni Ember 2009, 210–211.)

A nyomtatott példány névsora:

Valentinus Harsányi, Matthias Zentlázlay, Dominicus Zanchius, Petrus Komari, Benedictus Karanczy, Johannes Kálmántsey, Michael Siklosy, Ambrosius Földvári, Basilius Foktőy, Joannes Laskay, Joannes Vörösmarthy, Martinus Ipaczifalvay, Ladislaus Kalátfalvy, Joannes Kálmánchey, Franciscus Szőlőskey, Joannes Beczenczi, Kis Peterdinus, Gregorius Kárászy, Benedectus Bereméni, Adamus Ethey, Joannes Herczegszöllősinus, Stephanus F. Lascovius, Lazarus W. Veresmarthy, Michael P. Herczegszöllősius, Thomas Tolnaeus, Franciscus Giapai, Nicolaus Kopácsi, Stephanus Ethey, Basilius Széplaki Sen., Stephanus Mohácsi, Jeremiás Pasztoris, Michael Bélley, Michael Uszodi, Laurentius Laskay, Stephanus T. Laskay, Petrus Tsany, Martinus Laky. (MOKOS 1901: 62.)

A két névsor összevetéséből némi ellentmondás olvasható ki, ugyanis lényegesen különböznek egymástól. Csak két név fordul elő mindegyikben: Harsányi Bálinté és Szanki Domonkosé. Emiatt felmerült a kérdés, hogy melyik lista az igazi. A titok megfjtésére Balázs László tett kísérletet. Szerinte a nyomtatott példányhoz csatolt ívben szereplők többsége nem az 1576 körüli években élt, hanem később. A korábbi a hercegszöllősi zsinat idején is meglévő püspökség 1608-ban kettészakadt. A nagy pusztulások elmúltával, a bécsi és a zsitvatoroki békekötés után (1606) a kettészakadást szentesítő zsinaton történetelt, hogy „az alsó-baranyai püspökség, mint új egyházhatóság, elővett egyet a megmaradt kánonoskönyvekből, azt szépen bekötötte – ennek nyomai láthatók még romjaiban is – s az 1608. évi püspökválasztó, alakuló közgyűlésen a jelen levő baranyai lelkészek engedelmességük jeléül mind aláírták, ahogyan azt a 46. és 47. hercegszöllősi articulus kimondta.” A Debreceni Emberhez került „töredezett régi kézirat” is csak egy lehetett a közkezen forgó másolatokból, s az aligha a negyven Hercegszöllősen jelen levő a kánonalkotásban részt vevő prédikátor nevét tartalmazta, ugyanis szembetűnően – a nevek alapján megállapíthatóan – hiányoznak például a Sztárai Mihály által reformált, a Dráva jobb partján levő szlavóniai területek eklézsiáinak küldöttei. Debreceni Ember listájára, annak ellenére, hogy a törvénykönyv legelején kitészik: „*Negyuen Praedikatroc ielön voltaban*”, mégis csak harmincnyolc név került, bár az utolsó után ecetera következik. (BALÁZS 1977: 13–15.) Vajon miért nem írta le a hiányzó két nevet? Vagy jóval több szerepelt még a listán? Az sem elképzelhetetlen, hogy a pápai nyomdába csak a törvénykönyv kézírata jutott el, az azt elfogadó aláírások az egyházkerület ládájában maradtak, hogy bármikor tanúságu elővehetők legyenek. Ebből kifolyólag még ma sem tudjuk pontosan, kik voltak azok, akik a baranyai mezővároskában lerakták a protestáns törvényalkotás alapjait.

Az említett két névsoron kívül létezik még egy harmadik névsor is, Tóth Ferencé. Forrását ekképen jelölte meg: „*A Hercegszöllősi Magyar Canonok utolsó levelének tulso tiszta oldalára 1577ben, az akkori Baranyai Papok, a Hertzegszöllősi Zsinatban szám*

szerént 46an írták alá Neveiket. Ezen Subscriptiót magam tulajdon szemeimmel láttam közölvén velem azon Canonos Könyvet úgy mint van Tiszt. Baranyai Esperes Nharsányi Predikátor Ferentz Úr és abból azon Neveket magam leírtam, melyek így következnek” (TÓTH 1808: 266–267., FÖLDVÁRY I. 1898: 63.): Valentinus Harsany, Matthias Zentlázlay, Dominicus Zanthius, Petrus Komári, Benedictus Karanczy, Joannes Kálmántsey, Mihael Sikliosy, Ambrosius Földvári, Basilius Foktóy, Joannes Laskay, Joannes Vörösmarthy, Martinus Ipaczifalvay, Ladislaus Katátfalvy, Joannes Kálmántsey, Franciscus Szöllőskei, Joannes Beczeny, Stephanus Kis Peterdinus, Gregorius Kárászy, Benedictus Bereméni, Adamus Ethey, Joannes Herczeghszöllösinus, Stephanus F. Lascovius, Joannes C. Lascovius, Lazarus W. Veresmarth, Michael P. Herczegszöllösius, Tomas Tolnaeus, Franciscus Giapai, Nicolaus Kopátsi, Stephanus Ethey, Franciscus Nárádi, Andreas Chorogius, Stephanus Lascovius, Fabianus Szegedy, Petrus Kisharsány, Daniel Nádasdi, Joannes Kisharsány, Joannes Ethey, Basilius Széplaki Sen., Stephanus Mohátsi, Jeremias Pastoris, Michael Bélley, Michael Úszodi, Laurentius Laskay, Stephanus T. Laskay, Petrus Tsány, Martinus Laky. A 46. név Szegedi Kis Istváné, aki összeállította a törvénykönyvet. Ez a lista Mokos Gyuláéval egyezik meg néhány olvasatbeli eltéréssel.

A hercegszöllői kánonok már a helvét irány hatását mutatják, és ennek alapján szabályozzák a kerület gyülekezeteinek az életét. Zoványi Jenő szerint a latin és magyar szöveg összeállítója eredetileg Szegedi Kis István lehetett, akinek az életében azonban már nem kerülhetett sor a zsinatra. Ennek az oka elsősorban az volt, hogy a török hatóság ritkán engedélyezte az ilyen alkalmakat. Skaricza Máté beszámolójából tudjuk, hogy tíz évvel korábban egy hasonló esemény kapcsán a decsieket csupán az összegyűlés miatt roppant mennyiségű pénzbírsággal sújtották a pogányok. Zoványi ezért feltételezi, hogy Szegedi Kis hagyatékának gondozója, Skaricza dolgozta át, és vitte magával a kéziratot. Ennek ellenére az sem elképzelhetetlen, hogy a kánonokat nem Szegedi Kis állította össze, hanem a püspöki székben őt követő Veresmarti Illés. A kánonok – kevés kivételtől eltekintve – nem dogmatikai kérdéseket, hanem az egyházi élettel kapcsolatos szabályokat fogalmaz meg, melyeket a zsinat törvényerőre emelt. A kánonok szövege már egyértelműen a helvét irányt tükrözi, és nagy átfedést mutat például az erdődi (1555), a gönci (1566) és a debreceni zsinat (1567) határozataival. Az úrvacsoráról szóló szakaszok pedig a Kálvin által írt „*Genfi kátéból*” származnak. (Ács et al. 2017: 69–70.)

A kánonok eredetije latin nyelven íródott. E változat negyvenhét paragrafusból, a zsinat határozatából magyarra fordított változat viszont egyvel kevesebből, negyvenhatból áll. Ez is azt bizonyítja, hogy a latin nyelven íródott törvények még a zsinat előtt születtek, a magyar nyelvű pedig magán a zsinaton. A zsinat befejező aktusaként, a jelenlévő negyven lelkész kézjegyével látta el a kánonokat, törvényeit ezáltal hitelesítve. A kánonok latin és magyar nyelvű szövegét Skaricza felhívására, aki akkor Ráckeven volt lelkész Huszár Dávid²² pápai lelkész nyomtatta ki 1577. augusztus 14-én. A latin változatot Skariczának, a magyart pedig Siklói Miklósnak, a kánonok magyar fordítójának ajánlotta.

A kánonok részletesen kitér a lelkészek, tanítók és az egyházi vezetők kötelességeire is. Minderre azért is szükség volt, mert az egyházmegyéből álló kerület élén a püspökkel a hódoltság időszakában a magyarság megmaradását jelentette, és így hasonló funkciót töltött be a magyar reformátusoknál, mint annak idején a keresztényüldözések alatt. A hódoltsági falvakban nem állt rendelkezésre megfelelő világi ellensúly arra sem, hogy a lakosságot megóvja például a tévtanítóktól vagy a nyereszkedőktől. A harmadik kánon

²²Huszár Dávid: Nyomdász, református lelkész. Huszár Gál fia. 1573 elejétől rektor volt Nagyszombatban. 1575-ben került Pápara papnak. Az első pápai nyomda alapítója. Két kiadványa maradt fenn 1577-ből: A Hercegszöllői Kánonok és a Heidelbergi Káté. – TÓTH 1808: 76.

ezért kiemeli a püspöki pozíció fontosságát, de egyben korlátozza is a vele járó hatalmat: „Az Fő Pispék semmit az önnön fejétül ne cselekedgyék, hanem ha az kik többen arra valók lesznek, hírré tegye, és azoknak egyenlő tanácsokból és akarattyokból legyen, ha mit akar cselekedni.” (KISS 1881: 677., ACS ET AL. 2017: 70.)

A kánonok kitér a református közösség minden problémájára. Negyvenhat cikkelye között található erkölcsi és egyházszerkezeti tanítás is. Kitér például a tizennegyedik cikkelyben az iszákosságra: „Mint hogy az Apostol is megveti az iszákos, részeges lelkészt, és Isten is kiltítja, ezért újra alkalmazásba léptetjük az apostolok és a szent atyák kánonait, melyeket a lelkészek részegeskedése ellen hozott az agathai gyűlés, - ahogy ez határozatok formájában olvasható. Tehát megszabjuk, hogy ha bárki is részegeskedéssel bemocskolja hivatását, azt el kell távolítani a szolgálatból. Azt nem engedjük meg, hogy a lelkészek a laikusokkal túlzott evés-ivásba merüljenek a kocsmákban.” Az idézetből több dologra is lehet következtetni, az egyik ilyen dolog a lelkészek mértéktelen ital és étel fogyasztása, a másik pedig a kocsmák látogatása, amely bizonyíthatja, hogy a zsinat előtt megbomlott az egyház szigorú vezetése, és a lelkészek, akiknek a példamutatás lett volna tisztségük, együtt isznak, sőt részegeskednek a hívekkel. S probléma súlyosságát az is mutatja, hogy a zsinat a vétkezőt kizárással büntette. (KISS 1881: 679., DOBSAI 2019: 96.)

A részegség a legelterjedtebb bűnök egyike írja Tolnai Decsi Gáspár²³. Így az iszákosságról írtakból megtudhatjuk, hogy „az egész nép az fejedelmekkel, bírákkal, polgárokkal egyetemben részegeskedik,” sőt e bűn alól egyes prédikátorok sem kivételek. A részegest könyörögtetik Istenhez: „Csak itt hadna engemet élni e világon feleségem mellett és jó boros pincében, bár övé lenne a menyország. Esztelenek nem tudják az ganajt megvalasztani az aranytúl az gyengyet, és árpátul az Isteni felségnek gyönyörűségét az ő keservies mérges kívánságoktól.” (ÖZE 1991: 33.) A részegség színhelyei a társas összejövetelek, s a résztvevők minden ürügyet megragadnak arra, hogy társaikra „a bort nagy kannákkal” ráköszöntsék, itassanak „duskát” és „egyeset”. E részegek „a bort társaikra nagy kannákkal köszöntik, kiből csordulatlan, csöppenetlen kelljen hippenteniek közben körösztüll áll az szemek és golyóbis a nyelvek alatt. Csudálják, mint fénylik és tündöklük a bor, s így kiáltanak fel: Vinum de Baronya sicut Isten aranya!... Részegség veszté Babilont, Tróját!” Minden ürügy jó a bor „elköszöntésére”; isznak király egészségéért. bő bor, búza fejébe; némelyek „feleségekkel mondatnak jó bort János urannak”, s nagy kisebbségnek tartják, ha annyit nem iszol, amennyit read köszöntenek. Keményen dorgálja a korhelyeket: „Te borcsiszor bátya! Csaknem minden nap felteszed az Orbán süvegét, még pedig kétszer, háromszor is!” (TÓTH 1979: 85–86.) Sorra cáfolja a részegeskedők szokásos mentségeit, majd elősorolja e bűn végzetes következményeit. Végül a részegség büntetését hirdeti, melyből csak a megtérés ment meg. (KATHONA 1974: 70–71.)

²³Tolnai Decsi Gáspár (Decs, ?—Tolna, 1597. szeptember 21.): reformátor, református esperes, egyházi író, énekszerző. Először Tolnán tanult Dombroí (Dombi) Péter rektorsága idején, majd Kolozsvárott Szikszai Fabricius Balázs tanítványa, és 1566. május 20-tól Wittenbergben beiratkozott az egyetemre. Hazatérve Decsen, majd 1575-től Tolnán lelkész egészen 1597-ig, haláláig, esperes. Részt vett 1576-ban a hercegszöllősi zsinaton. Tudományos híréért és irodalmi működéséért nagyra becsülték, de a kockázatos sikraszállás nem tartozott tulajdonságai közé. Már 1573-ban közzévalással mentegetőzve vonult el az őt meglátogató Gerlach elől, s káplánját küldte a tudós lutheránus pap fogadására. 1588-ban a pécsi disputa alkalmával a fenyegető mozgalmak láttára, jónak látta félre vonulni a küzdelem elől és a hercegszöllősi zsinatra hivatkozva megtiltotta híveinek, hogy a pécsiekkel érintkezzenek. Kevéssel ezután meghalt. Előszóval látta el Veresmari Illésnek az antitrinitáriusok ellen írott művét, írt latin nyelvű elégiákat is. – KATHONA 1974: 41., ZOVÁNYI 1977a: 144–145., SZABÓ 2017: 128–129., BALÁZS KOVÁCS 2020: 5–15.

A hercegszöllősi cikkelyeknek következő intézkedései érdemelnek különösebb figyelmet: az egyházkelést feleslegesnek nyilvánítják (7. cikkely); a fülbegyónást és a vétkes felsorolását eltörlik (45., illetve 44. cikkely); ünnepekül a vasárnap mellett karácsonyt, újév napját, nagypénteket, húsvétot, áldozócsüdtörtököt és pünkösödöt jelölik meg (8. cikk); a lelkészeknek a prédikáláson kívül kötelességükké teszik a gyermekek katekizálását (10. cikk); a prédikálást vasárnap kétszer, a hét folyamán legalább háromszor követelik meg (18. cikk); közzsinatot évente kétszer (15. cikk); az exkommunikációt fenntartják fegyelmi büntetésül, s a paráznákat is ezzel sújtották, nem pedig halállal, mint Melius Juhász Péter²⁴ (23. cikk); a lelkészséghez most már hozzákötik kellékül a latin tudást is, de ennek az egynek felavatásakor való megvizsgálását nem a közönség jelenlétében a templomban, hanem annak összegyűlte előtt külön az iskolában végeztetik el (28. cikk); és lelkészavatást nem teszik kizárólag a superintendens teendőjévé; a lakodalmak tartásának tilalmi idejét szombat és vasárnap mellett hétfőre is kiterjesztik (29. cikk) elrendelik kereszteleési anyakönyv vezetését (31. cikk); a kereszteleés helyét a templomra szorítják, csak ahol nincs, ott engedik meg máshol (38., illetve 36 cikk); de a bábák által végzését kereken eltiltják, sőt ha véletlenül mégis történék ilyen, azt érvénytelennek nyilvánítják (38., illetve 37. cikk); az úrvacsora anyagául a bor mellett a közönséges kenyert állapítják meg, kifejezetten az ostya ellenében (41., illetve 40. cikk); megkövetelik a betegek vizsgálatását, de csak külön hívásra, viszont az ilyen alkalommal való úrvacsoráról teljességgel hallgatnak (46., illetve 45. cikk). (Kiss 1881: 676–686., ZOVÁNYI 1977a: 159.)

A hercegszöllősi zsinaton hozott egyik legfontosabb törvény a 23. paragrafus, amely előírja a lelkésznek a matrikula, illetve az anyakönyv vezetését. *„Akarjuk és követeljük, hogy minden lelkész készítsen egy könyvet, melyben összeírják, melyben összeírják az összes megkeresztelt gyermeket, mindegyikükhöz bejegyezve a dátumot és a nevüket. Jegyezzék fel azokat az eseményeket is, amik történni szoktak az egyházközségben, és azután ezeket a könyveket hagyják hátra utódaiknak.”* Bár az anyakönyvet a római katolikus egyház 1563-a tridenti zsinatának döntése alapján tették kötelezővé és vezették be, példátlan a hercegszöllősi zsinat azon törekvése, hogy szorgalmasan az anyakönyvvezetést, ezzel is megkönnyítve a lelkészek és az utókor dolgát, különös figyelmet szentelve az újszülött nevének, születési idejének pontos bejegyzésére. (Kiss 1881: 681., DOBSAI 2019: 96.)

Azt, hogy a kánonok az élet minden területére kitért és komolyan vette a vétkezők bűneit, mi sem bizonyítja jobban, mint a huszonkilencedik cikkely: *„Az egyházi megrovást, amit másként lelki igazságszolgáltatásnak vagy kiközösítésnek szoktuk nevezni,*

²⁴Méliusz Juhász Péter (Horhi, 1532 – Debrecen, 1572. december 25.): református püspök, egyháztudós, botanikus, a magyarországi reformáció legnagyobb hatású személyisége. Nemesi családban, lutheránusnak született. Szülőhelye a hódoltságban fekvő, elpusztult Horhi település lehetett Somogyban. Tanulmányait a tolnai iskolában kezdte, itt ismerkedhetett meg Szegei Kis Istvánnal. 1556. október 25-én jegyezték be a wittenbergi egyetem anyakönyvébe. Itt teológiát, jogot, héber és görög nyelvet tanult, valamint természettudományos ismereteket is szerzett. Wittenbergből már Bullinger-Zwingli és Kálvin tanait követő lelkészként került Debrecenbe. 1559-ben Marosvásárhelyen, az első magyar református szuperintendensnek, majd 1661-ben püspöknek választották Debrecenbe. Írói munkássága a 16. századi magyar irodalom egyik legnagyobb életműve: polemikus iratok, hitvallások, prédikációk (Kolosse levél magyarázata, 1561), bibliafordítások és magyarázatok, egyházi énekek. Az első magyar református imakönyv (A keresztyének vigasztalása és könyörgések – A hitről és a keresztyénségről, 1562) szerzője, egyik szerkesztője az első magyar református énekeskönyvnek. Fáradhatatlanul vitázott a római katolikus és lutheránus teológusokkal, de hitvitázó munkássága legfőbb célpontja a Szentháromság-tagadó antitrinitáriusok voltak. A hatalmas életműből mégis egy természettudományos munka őrizte meg Méliusz Juhász Péter hírét a halála után, 1678-ban Heltai Gáspárné kolozsvári nyomdájában kiadott Herbárium az füveknek nevekről, természetekről és hasznairól című műve, az első magyar botanikai munka. – ZOVÁNYI 1977a: 399–400.

ismét bevezetjük gyülekezeteinkben. Amíg világ a világ az egyháznál lesznek az oldás és a kötés kulcsai, melyek kezdetektől az egyháznál is voltak. Azt a végzést béhozó tehát, mivel Istent Igéje alapján az egyház köt és old, hogy minden gyalázatra vetemedő embert, iszákost, erőszakkal szidalmazót, tolvajt, kapzsit, házasságtörőt, bujálkodót, mindazokat, akik kamattal üzletelnek, akik Krisztus egyházának megütközésre vannak és belül, a nyáj közt tartózkodnak, lelki ostonnal kell büntetni, úgyhogy valakik megtisztulva élhetnek, akik viszont nem tisztulnak meg, örök kárhozatra jutnak. Azt is hozzátesszük, hogy nem fogadhatók vissza az egyházba azok, akik nyilvánosan bűnt követtek el, ha nem kapnak felmentést; ez pedig olyan intézés alapján történjen, amit az adott körülmények megkívánnak.” Világosan látható, hogy a református egyház egyformán elítélte, és az erkölcstelenül élő és azokat is, akik társaikat vagy a közösséget bármilyen módon megkárosították. Az ilyen személyt veszélyesnek ítélték a közösségre nézve, és ha nem tudott megváltozni, kizárták az egyházból. (KISS 1881: 682., DOBSAI 2019: 96-97.)

A törvénycikkelyeknek olyan egyházigazgatási gyűjteményét fogadták el a Hercegszöllősen megjelent prédikátorok, amelyek még hosszú évszázadokon keresztül visszaköszönek a református zsinati törvényalkotásokból. Ettől kezdve kálvini szellemben, a kánonok szerint igazgatták az összes dunántúli református egyházat. Az átmeneti jellegű baranyai kánonok után reformszellemben három nagy területet szabályoztak: articulusokba foglalták a lelkészi tisztséggel és a rektorokkal — tanító mesterekkel szemben támasztott követelményeket, valamint a hívek számára magánéleti viselkedési szabályokat fogalmaztak meg. A közélet számára is máig ható döntést hoztak: kötelezően előírták anyakönyvek vezetését.

Végeredményben a baranyai kánonok ötvenöt artikulusából huszonhét, a hercegszöllősi kánonok negyvenhét artikulusából pedig húsz a régi ökumenikus vagy provinciális zsinatok határozatainak alapul, viszont előbbi huszonnyolc, utóbbi pedig huszonhét olyan cikkelyt tartalmaz, ami Szegedi Kis önálló szerkesztői munkájának az eredménye. Szegedi Kis kánonalkotó munkája jelentős hatást gyakorolt a hazai reformáció egyes területeinek jogi fejlődésére. A baranyai kánonok szövege egyik ágon a dunántúli magyar evangélikusok egyházigazgatási gyakorlatában érvényesült, majd jelentős mértékben feloldódott a Sopron megyei evangélikus egyházkerület 1598. évi törvénykönyvében, másik ágon pedig a csallóköz—mátyusföldi református egyházkerület közigazgatásának vált hatékony tényezőjévé, mint az 1592. évi barsi kánonoskönyv mutatja. A hercegszöllősi kánonok szövege viszont több helyen befolyásolta a 16. század legvégéről származó borsod-gömör-kishonti cikkelyeket, amennyiben annak harmincnolc artikulusából legalább tizenegy a hercegszöllősi kánonok szövege alapján készült, sőt vannak teljesen azonos artikulusok is. A dunántúli református egyházkerület Pathai István²⁵ által összeállított 1612. évi köveskúti kánongyűjteménye, valamint az

²⁵*Pathai István* (Pápa, 1555. augusztus 5. – Belényes, 1632/33 vagy 1637): Református püspök, egyházi író. Pápa és Tolnában tanult. 1572-ben szentelték lelkésszé. Rohoncon, majd 1585-től Pápa lelkész. 1612-ben Rohoncra ment, ahol gróf Batthyány Ferenc udvari lelkésze, egyben Szalónak gyülekezetének is lelképásztor lett. 1612 júniustól a dunántúli egyházkerület püspöke, 1613-tól Veszprémben, 1623-tól ismét Pápa lelkész. A reformátusok és evangélikusok közötti megegyezés létrehozásán fáradozott, amiért mindkét oldalról sokat támadták. A római katolikusokkal szemben éles polémiát folytatott, amiért feljelentették a nádornál. 1624-től Kiskomáromban, 1626-tól ismét Pápa lelkész. Végül Bethlen Gábor tanácsára Erdélybe ment, s Belényesen lett lelkész, 1631-től egyúttal a bihari református egyház megye esperese volt. Több nyomtatott munkája is megjelent: Az sacramentokról in genere és kiváltképen az úrvacsorájáról való könyvetske (h. n. ,1592, címlapkiadás 1593, 2. kiad. Gyulafehérvár, 1643); Amaz hétfejű és tiszszarvú parázna Babilonnak mezítelen-ségének tüköre (névtelenül Pápa, 1626, 2. kiad. Sárospatak, 1671); Magyarra fordította Vives J. L. Keresztyén férjnek kötelességeiről írt könyvét. Énekeket is írt. – BOD 1766: 215., KATHONA 1972: 41–42., ZOVÁNYI 1977a: 462., MARKÓ V. 2004: 172–173.

alsódunamelléki református egyházkerület Simándi Bodó Mihály²⁶ püspök által a baranyaitól való szétváláskor 1628-ben készített úgynevezett pesti kánonai szintén a hercegszöllősi kánonok uralkodó befolyásáról tanúskodnak. Végül meg kell említeni, hogy a hercegszöllősi kánonok Szegedi Kis által 1563 táján készített alapszövege megfordult Mélius Juhász Péter kezében is, s bár az ő kánonszerkesztési szempontjai lényegesen eltérést mutatnak Szegedi Kisétől mégis az 1567. évi *Articuli Majores* egyes artikulusai egész szövegrészleteket vett át kánonaiból. (KÁDAS 1967: 280–304.)

Szegedi Kis, mint kánonszerző is kiemelkedő szerepet játszott a hazai református egyház 16. századi életében, s alakja méltán állítható a másik nagy kodifikátor, Melius Juhász Péter mellé. A munkájukat jellemző különbségek ellenére mindketten egyházuk jogi struktúrájának megalapozói voltak. Melius Juhász, mint az 1562. évi debrecen-egervölgyi hitvallás mutatja, kezdetben a tradicionalizmus hívének mutatkozott. Az *Articuli Majores* megszerkesztésekor 1567-ben azonban már eltávolodott e beállítottságtól. Szegedi Kis azonban anélkül, hogy forrásait részletezte volna, végig megmaradt ezen irányzat mellett. Szorosan az egyházigazgatás gyakorlati problémáira figyelt, s kerülte azokat a nagy elvi kérdéseket, melyeket a terjeszkedő egyháznak a világgal való érintkezése vetett fel. Melius Juhász viszont olyan törvénykönyvet alkotott, melyben ezek a református egyház maximalista álláspontjáról kerültek részletes kifejtésre. E különbözőségük társadalmi és politikai helyzetük eltérő voltából eredt. Szegedi Kis a hódoltságban élt. Itt a reformáció, ha a népesség nagy részét meghódította is, nem igényelhetett magának olyan független magatartást és rendelkezési szabadságot, mint az *Articuli Majores* hazájában, a Tiszántúlon. Itt nem lehetett kánonilag intézkedni olyan kérdések felől, mint a mise maradványainak kiirtása, az egyházi jövedelmek elidegenítőinek megbüntetése, a hatóságokkal szemben az alattvalók engedelmissége határának kimérése, a főemberek bűneinek nyilvános megfeddése és egyebek. Ugyanezek a problémák jelentkeztek a hódoltságban és az ország nyugati felében is, de megmaradtak nyitott kérdéseknek. Itt az egyház beérte a régiségből visszamaradt kanonikus szabályok megtartásával, illetve ezeknek a viszonyok által megkövetelt kiegészítésével.

E feladathoz Szegedi Kis hozzájárulása a baranyai kánonok és a hercegszöllősi kánonok elkészítése volt. A baranyai kánonokat csak az újabb idők kutatása ásta ki a múltból s nyilvánította Szegedi Kis művének. A hercegszöllősi kánonok pedig osztozott teológiai művei tragikus sorsában, csak halála után lett az egyház közkincsévé az által, hogy Skaricza Máté intézkedésére Pápan a Huszár Dávid sajtóján ki is nyomtatott. Eredete így is évszázadokon át homályos maradt, csak a 20. század második felében vált ismertté, mint Szegedi Kis műve. Ő, akinek posthumusz könyvei a wittenbergi és svájci reformátorok műveinek friss és aprólékos ismeretéről tesznek tanúságot, a kánonszerkesztésnél a régi egyház ősi zsinati döntéseire és a maga intenciójára támaszkodott. A magyarországi reformáció, miként az egyházszervezet kiépítésénél, úgy az egyházigazgatás megal-

²⁶*Simándi Bodó Mihály* (Simánd, 1590. szeptember 29. - ?, 1639.): Sárospatakon tanult, ahol 1614-ben lépett a felsőbb osztályba. 1617-ben Ráckeve-re ment iskolamesternek. Két évi tanítás után, 1620. január 25-én a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérve, 1622-ben Óbudán pappá szentelték és előbb ugyanott, majd a török elől Ráckeve-re ment papnak. Itt az 1626. március 15-én tartott zsinaton zsinaton egyhangúlag püspökké választották. Az 1631. március 27-iki dunapentelein azonban egész váratlanul nemcsak a püspökségről mondott le, hanem az egyházkerületet is elhagyta és Beregszászra ment lelkésznek, de már 1632-ben esperes lett és viselte ezt a tisztelet 1639-ben történt haláláig. Rövid püspöksége idejéből sok magyar nyelvű levele maradt fenn, melyeket a hatósága alatti egyházakhoz és prédikátorokhoz intézett, amelyek érdekes világot vetnek a protestánsoknak a török uralom alatti állapotára. – TORMÁSSY 1892: 11–21., FÖLDVÁRY 1896: 577–591., FÖLDVÁRY I. 1898: 87–112., ZOVÁNYI 1977a: 543–544.

kotásánál sem tudott eleinte teljesen új útra térni, hanem a régi berendezkedés használható elemeit tartotta meg és alakította át az új viszonyokhoz. Olyan hazai kényszerítő erő volt ez, mely előtt Szegedi Kis is kénytelen volt meghajolni, s csak ott alkotott újat, ahol erre feltétlenül szükség volt.

Irodalom

- ÁCS M. – KRÁNICZ G. – SZALAI G. – VARGA, SZ. 2017: Reformátusok Baranyában. Pécs, 184 p.
- BALÁZS KOVÁCS S. 2017: Az Alsó-Dunamellék reformációja. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 39: 443–502.
- BALÁZS KOVÁCS S. 2020: Tolnai Decsi Gáspár. Paksi Tükör 17/3: 5–15.
- BALÁZS L. 1977: Vizsgálódás hercegszöllősi kánonok két névsoráról és a 23 kánonáról. Református Egyház 29: 13–15.
- BOD P. 1766: Magyar Áthenas. www.athenas.oszk.hu letöltés: 2017. december 15. 360 p.
- BOTTA I. 1989: Sztárai Mihály baranyai püspöksége. Theológiai Szemle 3: 150–154.
- BOTTA I. 1991: Huszár Gál élete, műve és kora (1512-1575). Budapest, 497 p. (Humanizmus és reformáció 18.)
- BUCSAY M. 1972: A legutódosabb magyar reformátor: Szegedi Kis István 1505–1572. Theológiai Szemle 15: 375–376.
- DEBRECENI EMBER P. 2009: A magyarországi és erdélyi református egyház története. Sárospatak, 776 p.
- DÉZSI L. 1897: Szenci Molnár Albert 1574–1633. Budapest, 252 p.
- DOBSAI G. 2019: A reformáció hatása Szlavónia és a Drávaszög népeire. https://www.academia.edu/17947818/A_reformacio_hatasa_Szlavonia_es_a_Dravaszog_nepeire - letöltés: 2019. április 28.
- FÖLDVÁRY A. 1940: A magyar református egyház és a török uralom. Budapest, 210 p.
- FÖLDVÁRY L. 1896: Adalékok Simándi Bodó Mihály alsó-dunamelléki püspök életéhez. Protestáns Szemle 8: 577–591.
- FÖLDVÁRY L. (I-II.) 1898: Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez I-II. Budapest, 319 p.; 369 p.
- HAVRAN D. 1900: Ismeretlen protestáns egyházi rendtartás a XVI. századból. Protestáns Szemle 11: 357–360.
- HEREPEI J. 1936: Skarica Máté halála-ideje. Protestáns Szemle 45: 17–20.
- Ipolyi A. 1875: Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái. Korrajz a hitújítás idejéből. Budapest, 692 p.
- IVÁN G. – VARGA GY. (szerk.) 2007: Hercegszöllősi Kánonok. Öt évszázad öröksége négy nyelven. Készült az 1901-ben, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság gondozásában megjelent kiadvány alapján. Eszék, 79 p.
- KÁDAS M. 1967: Méliusz kánonalkotó tevékenysége (Vázlat). A II. helvét hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve. In: Bartha T. Tanulmányok és okmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből a négyszáz éves jubileum alkalmából. Budapest, pp. 280–304.
- KÁLMÁN F. 1882: Veresmarti Illés emlékezete. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő 4: 90–95.
- KATHONA G. 1974: Fejezetek a török hódoltság reformáció történetéből. Budapest, 250 p.
- KATHONA G. 1976a: Szegedi Kis István doktori címe. Theológiai Szemle 19: 292–295.
- KATHONA G. 1976b: A baranyai és hercegszöllősi kánonok ősi és egykorú alkotóelemei. A hercegszöllősi zsinat 400. évfordulójára. Theológiai Szemle 19: 322–327.
- KENYERES Á. (szerk.) 1967-1969: Magyar életrajzi lexikon I–II. Budapest. 1039 p; 1104 p.
- KEVEHÁZI L. 2005: „A kereszt igéjét hirdetni kezdtem.” Sztárai Mihály élete és szolgálata. Budapest, 316 p.
- KISS Á. 1881: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Budapest, 735 p.
- LÁBADI K. 2000: Istenek népei a Drávaszögben. Eszék, 586 p.
- LÁBADI K. 2001: Laskó. Budapest, 172 p.
- LÁBADI K. 2012: Egyházak Alsó-Baranyában és Szlavóniában. Eszék, 710 p.
- LADÁNYI S. 1976: „A Hercegszöllősi Kánonok” négyszázados jubileumára. Református Egyház 28: 176–177.
- MARKÓ L. (főszerk.) I–VI. 2001-2007: Új magyar életrajzi lexikon. I–VI. Budapest 2001–2007.
- MÉSZÁROS L. 1972: „Elég mérni is a nagyot.” Skaricza Máté ráckevei prédikátor–költő élete. Theológiai Szemle 15: 307–314.
- MIKLÓS Ö. 1929: A hercegszöllősi kánonok (1576) eredete. Theológiai Szemle 5: 148-157.
- MIKLÓS Ö. 1942: A magyar protestáns egyházalkotmány kialakulása a reformáció századában. Pápa, 195 p.
- MOKOS GY. 1901: Hercegszöllősi Kánonok. Más egyházi kánonokkal egybeveté Mocos Gy. Budapest, 1901. 280 p.
- ÓZE S. 1991: „Bűneiert bünteti Isten a magyar népet.” Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján. (A Magyar Nemzeti Múzeum művelődéstörténeti kiadványa II.) Budapest, 161 p.

- ŐZE S. 2005: A határ és a határtalan. Identitáselemek vizsgálata a 16. századi magyar ütközőzóna népességénél. (METEM Könyvek, 54.) Piliscsaba, 365 p.
- SZABÓ A. 2017: Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613. (Humanizmus és reformáció, 37.) Budapest, 384 p.
- SZABÓ K. 1867: Huszár Gál életéről és nyomdájáról. Századok 1: 146–166.
- SZINNYEI J. 1891-1914: Magyar írók élete és munkái I–XIV. Budapest,
- THURI FARKAS 2018: Thuri Farkas Péter reformátor, lelkész. www.sajoszentpeter.tirek.hu/cikk/mutat/thury-farkas-pal-reformator-lelkesz/ Letöltés ideje: 2018. február 10.
- THÚRY E. 1913: Az 1550. évi vaskaszentmártoni zsinat. Protestáns Szemle 25: 425–439; 475–487.
- TORMÁSSY J. 1892: Adalékok a dunamelléki református püspökök életéhez. Pápa, 62 p.
- TÓTH F. 1808: A Magyar és Erdélyországi protestáns ekklesiák története. Komáromban, 462 p.
- TÓTH I. 1979: Villanások, Adatok Pécs-Baranya irodalmi életéből. Pécs, 242 p.
- VARGA GY. 2016: A Hercegszöllősi Zsinat jelentősége. rkevajdasag.com/wp/2016/08/18/a-hercegszollosi-zsinat-jelentosege-letoltés/ Letöltés: 2019. március 22.
- VARGA SZ. 2014: A reformáció folyamata a pécsi egyházmegyében a 16. században. „Örökségünk a tér és idő” Tanítványi tisztelgés Filep Antalnak. In: Kürtössy P. – Máté Gábor–Varga Sz. (szerk.) Pécs, pp. 223–242.
- ZOVÁNYI J. 1898: Magyarországi superintendenciák a XVI. században. Magyar Protestáns Egyháztörténeti monográphiák I. Budapest, pp. 3–58.
- ZOVÁNYI J. 1922: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Debrecen, 485 p. (reprint 1986)
- ZOVÁNYI J. 1977a: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Budapest, 712 p.
- ZOVÁNYI J. 1977b: A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. (Humanizmus és Reformáció 6.) Budapest, 461 p.